

BURSA'DA ZAMAN, MEKÂN VE İNSAN
Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı

Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa

Bursa'da Zaman, Mekân ve İnsan
Bursa'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşunun 100. Yılı
© Editör: Behçet Kemal Yeşilbursa
Sentez Yayıncılık 2022

Bu kitabın yayın hakları Sentez Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 978-625-7906-62-3

1. Basım: Sentez Yayıncılık
Bursa Eylül 2022

Kapak ve İç Düzen: Sentez

Baskı
STAR AJANS MATBAACILIK
Alaaddin Bey Mh. 634 Sk. Nilüfer Ticaret Merkezi
2. Bölge Ayaz Plaza No:24 Nilüfer / Bursa
Tel: 0. 224. 249 33 20 Faks: 0.224. 245 18 09
Sertifika No: 15366

SENTEZ
YAYIN VE DAĞITIM EĞİTİM ve
ÖĞRETİM KURUMLARI TİC.ve SAN. A.Ş.
Cumhuriyet Cad. Eski Tahıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
bilgi@sentezdagitim.com.tr www.sentezkitap.com
Sertifika No: 47510

10. BÖLÜM

Atatürk'ün Bursa Gezileri (1922-1928)

Mine ERSEVİNÇ¹

Giriş

Büyük Taarruz'un kazanılması ve yurdun işgalden kurtarılması ardından antlaşmalar ile barış süreci ve sonrasında devrimler ile modern bir devletin kurulma aşamaları gelişmeye başlamıştır. Milli Mücadele'nin ve devrimlerin önderi Mustafa Kemal Atatürk gerek devrimler öncesinde gerekse devrimler sonrasında bazen kısa süreli bazen de uzun süreli yurt gezilerine çıkmıştır. Yurt gezileri ile devrimlere ön hazırlık yapmak, halkı bilinçlendirmek, kamuoyu oluşturmak ve değişimin sonuçlarını gözlemlemek amacını bulunmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrası yaşamının büyük kısmını Ankara ve İstanbul'da geçiren Atatürk için Bursa, İzmir ve Yalova'nın ayrı bir yerinin olduğu da bilinmektedir².

Milli Mücadele'nin silahlı evresinin bittiğinin emarelerinden olan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından 6 gün sonra Atatürk'ün ilk Bursa seyahati 17-29 Ekim tarihleri arasında gerçekleşmiştir. En son ziyaretini 1-3 Şubat 1938 gerçekleştiren Atatürk'ün Bursa'ya toplam 18 ziyareti olmuştur. Bu gezilerinde yaptığı konuşmalar ve demeçler ile gerçekleştirdiği toplantılar ile hem içerde halkına hem de dış dünya kamuoyları ve hükümetlerine, geleceğin Türkiye'sine son derece önemli mesajlar vermiştir.

Çalışmamızda 1922 ile 1928 yılları arasında gerçekleştirdiği seyahatlerin detayları dönem ulusal basını incelenerek verilecektir. Bu şekilde doğrudan dönemi anlatan bilgilerle önemin önemli olaylarına ulaşılabacaktır.

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, e-posta: mineervinc@uludag.edu.tr

² Yılmaz Akkılıç, *Atatürk ve Bursa*, Bursa, 1999, s. 5.

1922 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (17-29 Ekim 1922)

16 Ekim tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde; “Başkumandan Paşa Hazretleri Bu Sabah Dokuzda Bursa'ya Geliyorlar” başlığı ile verilen haberde “Bilindiği üzere Bursa halkı kurtarıcı başkumandanlarını defalarca müracaatta bulunarak kurtulan yurtlarına davet etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Bursalıların bu davetine icabet etmek lütfunda bulunmuşlar ve bu seyahati takvime almayı buyurmuşlardır. Başkumandan hazretlerine dün şehrimize gelmiş olan Kazım Karabekir ve Refet Paşa hazretleri de refakat etmektedirler.”³ açıklamasıyla Atatürk'ün Bursa'ya ilk seyahatinin planı hakkında bilgi verilmiştir.

Vakit Gazetesi'nde, Başkumandanımızın Bursa Seyahati “Her Tarafta Karşılama İçin Fevkalade Hazırlıklar Yapılıyor” haber başlığı ile verilmiştir. Ankara muhabirinin 15 Ekim'de bildirdiği haberde Gazi Mustafa Kemal Paşa maiyetinde başkumandanlık karargâhı subayı olduğu halde bir, iki güne kadar Bursa'ya geleceği bilgileri yer almaktadır. Mustafa Kemal Paşa önce Eskişehir'e gidecek, bir gün kaldıktan sonra ve Eskişehir-Bursa hattı üzerindeki savaş alanlarını gezdikten sonra Bursa'ya gelecektir. Başkumandan Bursa'da birkaç gün kaldıktan sonra Bandırma'ya kadar bir teftiş gezisi yapacaktır.⁴

18 Ekim tarihli Tanin Gazetesi'nde “Muzaffer Kumandanımız Bursa'ya Bugün Vasil Oluyorlar” başlığı ile verilen haberde; “Bursa Özel Muhabirimizden; Büyük çabalardan sonra Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Bursa'ya gelecekleri haberi müjde edildi. Her tarafta büyük serdarımızı karşılamak için hazırlıklar yapılmakta ve şehrin çeşitli mahallerine taklar dikilmektedir. Bütün Bursa al bayraktarla donatılmıştır. Gazi Başkumandanın gelişi sonrasında Yahya Kemal (Beyatlı) Bey de bir konferans verecektir. Heyetin Memleket Hastanesi'ni ziyaret etmesi muhtemeldir” bilgileri yer almaktadır.⁵

Bursa'ya ilk geliş tarihi 17 Ekim 1922 olan Atatürk'ün seyahatinin ayrıntıları Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde; “Hususi Muhabirlerimizin Telgraflarıdır”, “Başkumandan Paşa Bursa'da: Bursalılar kendilerine karşı emsalsiz bir resmi karşılama yapmışlar ve bütün köylüler Paşalarını selamlamaya koşmuşlardır. Paşa Hazretleri Mühim Bir Nutuk Söyleyerek Millet'in İstikbaldeki Programından Bahis Eylemişlerdir” başlıkları ile şu şekilde anlatılmaktadır. “Başkumandan Paşa Hazretleri'nin Bursa'ya ziyaretlerini duyan halk büyük bir sevinç içindeydi. Ve bu sevinç yalnız şehir ile sınırlı olmayarak bütün civar köylere de yayılmıştı.

³ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Teşrinievvel (Ekim) 1922; Tanin, 17 Teşrinievvel (Ekim) 1922; Vakit, 18 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

⁴ Vakit, 17 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

⁵ Tanin, 18 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

Bursa vilayeti büyük kurtarıcılarını karşılamak için on günden beri hazırlık yapmakta idi. Karşılama için emsalsiz tertibat yapılmıştı. Başkumandan Paşa Hazretleri refakatlerinde Kazım Karabekir ve Refet (Bele) Paşalar ve yaverleri olduğu halde öğleden sonra bir buçukta teşrif ettiler. Sabahdan beri ahali yollara dökülmüş ve bunlara civardan gelen köylüler de katılmıştı. Bu kalabalık kitle arasındaki hareketli bekleyiş görülecek bir manzaraydı. Çocuklardan kadınlara ve doksanlık ninelere kadar herkes yolları tutmuştu. Paşa Hazretleri'nin geçeceği yol baştan aşağı halılar ile donatılmıştı. Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü), Kazım (Karabekir) Paşalar ile Bursa'da bulunan milletvekilleri ve heyetler Bursa haricinde uzaklara gitmek suretiyle karşılama yaptılar. Sabahdan beri aralıksız bir şekilde ince bir yağmur yağıyor fakat bu yağmur hiç kimseyi yerinden kıpırdatmıyor ve halk sevinçle bekliyordu. Paşa görülür görülmez birden kopan gayri kabil tezahür bir alkış dalgası bütün Bursa'yı dolaşıyordu. Minarelerden kasideler okunuyor. Sultan Osman terasından toplar atılıyor, her tarafta mızıkalar çalınıyordu. Senelerce kabır çeken Bursa kalbinin bütün üzüntülerini bu suretle muhterem başkumandanın önüne dökmüştü. Paşa hazretleri bütün heyetleri belediye binasında kabul ettiler. Memleketin en ihtiyarı iki süt beyaz sakallı muhterem zat, milli kıyafetleri ile Bursa'nın hürmet ve saygılarını takdim ettiler. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kendileri ile pek samimi bir mukabelede bulundular. Bundan başka şehir adına üç mini mini kızcağız Paşa'ya şükranlarını takdim etti ve Paşa kendilerini kucaklayarak iltifat etti.”

Haberde töreni takiben Atatürk'ün huzurda bulunanlara hitaben şu konuşmayı yaptığı ifade edilmektedir. “*Muhterem Bursa halkının hakkımızda göstermiş olduğu samimi tezahürattan fevkalade mutluyum. Bugün saadetini bissettiğimiz zaferi milletimizin azmi ve iman kudreti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının süngüleri kazanmıştır. Üzerinde başka türlü hiçbir kuvvet hiçbir tazyik bu kadar olmamıştır. Milletın ve ordularının kabiliyeti bütün milli emellerimizi elde edecek derecededir. Memleketin sınırlı kaynakları halkın çalışma ve kabiliyeti ve ordularının süngüleri barış zamanında da her türlü neticeler üretilecektir. Üç buçuk sene süren bu savaştan sonra bilim açısından, eğitim açısından, ekonomi açısından mücadelede devam edeceğiz. Ve eminim ki bunda da başarılı olacağız, fabrikacı olacağız.”*

Bursa muhabirinin bir başka haberinde; “*Küçük Mekteplilere: Paşa Hazretleri Bursa'ya Vardılar. Yine Hitaplarında Siz Geleceğin Güllü, Yıldızı, Geleceğinizin Demiştir*” başlığı ile verilen haberde ayrıntılı bilgiler anlatılmıştır. “*Bu tören esnasında beni en üst derecede duygulandıran yüzlerce levha gördüm. Size bir kaçını arz ediyorum. Bursa'nın kız mektepleri bütün talebesine beyazlar giydirmişlerdi. İşte bütün bu yavrular ile Paşa Hazretleri bire bir tokalaştı. Ve içlerinden bazıları*

ile görüştü. Bu manzaranın seyrine doyum yoktu. Halk hep bir ağızdan 'Hamdüsena Mevla'ya - kavuştunuz Bursa'ya; Esselamü Aleyküm Paşam Askerinle Birlikte Çok Yaşa' cümlelerini ayyuka çıkarıyor ve her tarafta Mustafa Kemal Paşa şarkısı söyleniyordu.

Merasimin sonrasında İsmet (İnönü) ve Kazım Karabekir Paşalar tekrar Hâkimiyyet-i Milliye'ye karşı olan yakınlıklarını gösterdiler ve beni aralarına davet ettiler. Doğu ve Batı ordularımızın iki muzafer komutanı ortasında kahve içmek kadar bana hayatımda hiçbir şey zevkli gelmedi. Bu unutulmaz bir hatıra teşkil edecektir. Antalya milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, mektep çocuklarını bizzat sıraya koyuyor ve onların bütün hareketi ile alakadar oluyordu. Paşa Hazretleri Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'e pek çok iltifatta bulundu. Mekteplerin gösterdiği düzen hakikaten dikkate değer bir derecededir. Paşa Hazretleri mektep talebesine karşı da pek müsfik ve cesaretlendirici-gayretlendirici bir konuşma yaptılar ve dediler ki;

'Küçük hanımlar, küçük beyler

Sizler her biriniz geleceğin bir gülü, bir yıldızı, bir talihisiniz. Memleketi asıl aydınlığa çıkaracak sizsiniz. Kendinizin ne kadar mühim, ne kadar kıymetli olduğunuzu düşünün, ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz. Kızlarım, çocuklarım bepinize ayrı ayrı teşekkür ederim.'

Paşa Hazretleri pek uzun süren bu merasimden sonra üç buçukta şerefine düzenlenen ziyafete katıldılar ve yemekten bir saat sonra ikametleri için hazırlanmış olan Yağcı Cemal (Yağcıboyu) Bey'in Köşkü'ne gittiler.

Gece için büyük bir fener alayı tertip edilmiştir. Bursa Paşa'nın şerefine bu gece de uyumayacak ve sabaha kadar sevinç gösterileri yapacaklardır. Tarihi Mudanya şehri de özel bir heyet ile Paşa Hazretleri'ne saygılarını sundu ve şehre teşriflerini rica etti. Bursa'da bütün bu tertibat 17 gençten oluşan merasim heyeti tarafından yapılmış ve bu program noktası noktasına tatbik edildi. Bu gençlerin göstermiş oldukları bu mesaiye bütün Bursa abalisi borçludur. Gençler vazifelerini pek şayanı takdir bir suretle yerine getirdiler."⁶

Tanin Gazetesi'nin Bursa özel muhabirinin haberinde ise 19 Ekim günü; "Fevzi (Çakmak) Paşa Dar'ülfünun heyetini kabul ederek en ağır zamanlarda mücadele mayasını cesaretle gerçekleştiren gençleri takdir ve pek yakında İstanbul'un anavatanına ve hürriyet ve istiklaline kavuşacağını müjdeledi. Bir soruya cevaben Paşa Hazretleri: 'Ben ve arkadaşlarım hürriyetten sonra elimize bir sapan veya kürek alıp tarlada sade bir köylü gibi çalışmayı ve memleketin sosyal refahın hazırlanmak için bir Anadolu askeri ve bir Anadolu köylüsü gibi uğraşmayı tercih edeceğiz' demiştir.

⁶ Hâkimiyyet-i Milliye, 19 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

Dar'ülfünun heyeti İsmet (İnönü) Paşa'yı da ziyaret etti. Paşa Hazretleri: 'Ordu vazifesini yaptı, artık her şeyi ilim ve irfan ordusuna terk etmek yaklaşıyor. Dar'ül Fünun gençlerinin son mücadelesi memleketin geleceği için bana teselli veriyor ve gereken kuvvet oluyor. İstanbul Dar'ülfünunlarına selamın bildirmesini rica ederim' sözlerini ifade etmiştir.

İnönü kahramanlarından olup Bursa'da bulunan kolordu kumandanı Kemaleddin Sami (Gökçen) Paşa Dar'ülfünun heyetini kabul ettiği sırada: 'Biz İstanbul'u unutmadık, İstanbul bizim başımızdır, Onsuz ne yapabiliriz zaferin kanlı kısmını biz yaptık yapmak size düşüyor' demiştir" sözleri ile anlatılmıştır.⁷

Vakit Gazetesi'nde; Bursa muhabirinin 20 Ekim'de verdiği haberde ise Mustafa Kemal Paşa'nın takriben 3-4 gün daha Bursa'da kalacağı ve Bursa'da Yağcı Cemal (Yağcıboyu) Bey'in köşkünde kaldığı bildirilmektedir. Bugün Bursa esnafı ve halkı ile köşkün önünde kıtaat askeriyenin katılacağı bir resmigeçit yapacakları ifade edilmektedir. Haberin devamında Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın Bursa'ya gelen Dar'ülfünun heyeti ile görüştüğü bilgisi verilmiştir.⁸

Gazi Başkumandanımız Bursa'da başlığı ile 21 Ekim günlü Vakit gazetesinin bir başka haberinde 17-18 Ekim günleri şu şekilde anlatılmaktadır. *"Yeşil ve çok güzel Bursa evvelki gündən beri Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni ümit ile beklemektedir. Bursa'da dükkânlar, mağazalar üç gündən beri öğleden sonra kapanmış bütün bir gece evinde kalmayarak cemaat halinde Paşa'yı karşılamak için şehrin en büyük caddelerine ve Bursa'ya giren yollara dökülmüştü... Burada tek bir ev yoktur ki donanmamış olsun. Yollarda sevinerek halkın yekdiğerine en çok sorduğu (Mustafa Kemal Paşa ne vakit geliyor?) sorusuydu. İki gündür akşamüzerleri oldukça şiddetli yağmur yağıyor. Böyle olduğu halde muhtelif sınıftan bütün halk, mektep talebeleri yollarda ve yağmur altında Paşa Hazretleri'ni bekledi.*

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bugün saat birde buraya vaki olan tarihi teşrifleriyle Bursa'yı mesut etti. Pek muntazam bir şekilde yapılan programı gereğince Paşa Hazretleri şehir dışında karşılanacaktı. Burada bulunan Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü), Kazım (Karabekir), Asım (Gündüz), Kemal (Kemalettin Sami Gökçen) Paşalar otomobille Hacıvat Köprüsü'nden ileriye gitmişlerdi. Vali Hacı Adil (Arda) Bey Efendi ile Bursa milletvekili bu meyanda idiler. Maliye Bakanı Bey, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey ve Bursa eşrafiyla beraber Dar'ülfünun Heyeti, Paşa'yı beklemişlerdir.

Yağmur çiseliyordu. Hacıvat Köprüsü'nden itibaren şehir dâhiline kadar kıtaat-ı askeriye ve mızıkalar resmi selamı ifa için bekliyorlardı. Belediye dairesi ga-

⁷ Tanin, 19 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

⁸ Vakit, 21 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

yet iyi teşrif edilmiş, dört yol ağzından belediyeye kadar olan yol son derece kıymetli halılarla döşenmiş, yol üzeri bulunan pencereler daha sabahdan işgal edilmişti. Dükkânlar saat 11'den sonra kapanmıştı. Mektep talebesi ve kız çocukları en güzel elbiseleri ile caddelere dizilmişlerdi. Şehir dâhilinde hemen hiçbir araba kalmamış hepsi daha akşamdan kiralanmıştı.

Hacivat'a 11'de gittik, yağmur artık oldukça şiddetli yağıyordu. Asırlık çınar altına ve arabalara gitmekten başka çare kalmamıştı. Ufukta bazen geçen bir karaltı görülüyor, (Paşa geliyor!) diye heyecanlanıyorduk. Bazen uzaktan otomobil zan ettiklerimiz kağı çıkıyordu, öteden bir atlı doludizgin geliyor, herkes otomobillerin yolda olup olmadığını soruyordu. Saat 12 oldu. Henüz uzaktan hiçbir işaret görülemiyordu.

Fakat saat bire beş kala ta ilerilerden uzun ve siyah bir şeridin bize doğru hareket ettiğini gördük. Artık gelenlerin Paşa Hazretleriyle maiyet-i erkânı ve kendilerini ileriden karşılamaya giden muhterem kumandanlarımız olduklarında şüphe kalmamıştı. Yunanlılar tarafından tabrip edilen Hacivat Köprüsü'nün alt başına Maliye Vekili beyle, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, Bursa müftüsü ve erkân-ı askeriye ile Dar'ülfünun heyeti indi. Bursa'dan gelen atlılar etrafları almışlardı. Otomobiller artık pek yakınlaşmışlardı. Önümüzden süratli bir otomobil geçti. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin üçüncü otomobilde olduğunu Hacı Adil (Arda) Bey haber verdiler. Üçüncü otomobil artık yanımızda idi. Karşılama heyeti otomobilin önüne geçti. Paşa Hazretleri yanında Fevzi (Çakmak) Paşa Hazretleri bulunduğu halde otomobillerinden indiler. En heyecanlı dakikalar başlıyordu. Ruşen Eşref (Ünaydın), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Beyler tarafından karşılamaya gelenler Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edildi. Paşa Hazretleri elleri sıkarak suretiyle herkese iltifat etmekte ve tek tek (Nasılsınız?) sorusunu sormakta idi. İhtiyar, genç herkes ellerini öpmekte acele ediyorlardı. Dar'ülfünun heyeti de Paşa'nın ellerini öperek kendilerine hoş geldiniz dedi. Diğer otomobillerde artık Hacivat Köprüsü civarına gelmiş Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile beraber Kazım Karabekir Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Kemalettin (Sami Gökçen) Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Kemal (Balıkesir) Paşa ile beraber otomobillerinden inerek Paşa'nın etrafını almışlardı. Köprüden yirmi - otuz adım uzakta bulunan meclisi muhafız taburu mızıkası resmi selama hazır bulunuyordu. Paşa Hazretleri arkalarından gelenleri otomobilleriyle bırakarak askerin önünden geçmeğe hazırlanmışlardı. Arkalarında kumanda heyetinin önemli kişileri ve heyet-i vekile milletvekillerinden bazıları ve Bursa milletvekilleri bulunuyordu. Mızıkacı çalmağa başlamış son derece muntazam surette giyinen asker süngü tutarak resmi selam vermeye hazırlanmıştı. Paşa Hazretleri askerin önünden sert ve vakur geçtiler, Sert ve kati soruyorlardı:

- Merhaba asker. Nasılsınız iyi misiniz?

Asker aynen cevap veriyordu.

- İyiyiz Paşa Hazretleri

*Askeri teftiş tam 3 dakika sürdü. Mızıka hala terennümle devam ediyordu. Ni-
bayet herkes otomobillerine ve arabasına bindi, önde süvarilerimizden sonra Paşa
Hazretleri'nin otomobilleri hareket etti bir alkış tufanı otomobillerinin arkasın-
dan sürüklenip uçuyor (Paşam Çok Yaşa) sadaları serin ve yağmurlu havanın
içinde geliyordu. Otomobiller dört yol ağzına geldikleri zaman Paşa Hazretleri in-
diler ve halkın şükran ve minnet histeriyle beraber gözyaşları, hıçkırıkları, ağlayış-
ları arasında etraflarına çok iltifatlar ederek, zafer taklalarının altından geçerek
yayan olarak Belediyeye geldiler. Çeşitli heyetler karşılama başkanı tarafından
kendilerine takdim ediliyordu. Paşa Hazretleri'nin etraflarında İsmet (İnönü),
Fevzi (Çakmak), Asım (Gündüz), Kâzım (Özalp), Kemaleddin (Sami Gökçen),
Kazım Karabekir, Refet Paşalar, milletvekilleri Eski Şeriye Bakanı Mustafa
Fehmi (Gerçekler) Efendi Hazretleri, Maliye Bakanı, Bursa Valisi Hacı Adil
(Arda) Bey bulunuyorlardı. Takdim merasiminden sonra Paşa Hazretleri salonun
ortalığına gelerek açık ve gür lisanlarıyla nutuklarını söylediler.*

*'Muhterem Bursa Ahalisi; Muhterem Bursa halkının göstermiş olduğu samimi
tezahürattan fevkalade duygulandım. Bugün mutluluğunu hissettiğiniz katıksız
zaferi milletimizin azim ve imanı, kudreti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ordu-
larının süngüleri kazanmıştır. Üzerimizde başka hiçbir vakit, hiçbir tazyik bu ka-
dar olmamıştı. Milletın ve orduların kabiliyeti bütün milli işleri üretecek derece-
dedir. Memleketin geniş kaynakları halkının çalışma ve kabiliyeti ve ordularının
süngüleri barış zamanında da her türlü üretim sonuçlarını verecektir. Üç buçuk
sene süren bu mücadelede sonra bilim, eğitim, ekonomi sahalarında savaşıma
devam edeceğiz. Ve eminim bunda da başarılı olacağız. Fabrikacı olacağız, sa-
natkâr olacağız. Bundan sonra zahmetimizi hep buna verelim.'*

*Paşa Hazretleri nutuklarını tamamladıktan sonra halk temsilcilerine teşekkür
etmişlerdir. Artık salon yavaş yavaş terk edilmeye başlamıştı. Paşa Hazretlerine
kumanda âliyesine mensup birçok kumandanlarımız istirahat etmek üzere otur-
muşlardı. Heyecan son noktaya gelmiş, herkes son derece duygulu ve gözler dol-
gundu. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey bu sırada Bursa'nın seksenlik iki ihti-
yarının kendilerini ziyaret etmek istediklerini Paşa Hazretlerine haber verdiler.
Uzun ve beyaz Ali, iki ihtiyar üzerlerinde mahalli elbiselerle ve ağır yürüyüşleri
salonun ortasına geldiler, Paşa Hazretleri birkaç adım ilerleyerek kendilerini kar-
şıladı. Salonda tek bir nefes bile işitilmiyordu. Paşa Hazretleri'nin bu vaziyetinden
son derece mütebassıs oldukları pek aşikâr görülüyordu, İhtiyarlar Paşa'yı kucak-
ladılar titrek ve hüznünlü bir sesle;*

- Paşam bizi kurtardın, sağ ol, var ol Paşam dediler.

Herkesin gözü yaşlı idi. Bilahare Mustafa Kemal Paşa Hazretleri yollarına dizilen mini mini mektepli hanımları ve efendileri görmek ve kendileriyle görüşmek arzularını bildirdiler.

Biraz sonra küçük kız çocukları kırmızı beyaz elbiseleriyle birer küçük gelincik gibi sıra sıra dizildiler. Muhtelif şarkılar okudular. Paşa hazretleri çocuklara şu suretle karşılık verdiler:

'Küçük Hanımlar, Küçük Beyler; Sizler her biriniz geleceğin bir gülü, yıldızı, bir aydınlık geleceğisiniz. Memleketi aydınlığa ulaştıracak sizsiniz. Kendinizin ne kadar mühim, ne kadar kıymetli olduğunuzu düşünün, ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz. Kızlarım, çocuklarım hepinize ayrı ayrı teşekkür ederim.'

Küçük Yavrular Paşa Hazretleri'nin önünden birer birer geçerek ellerini öptüler, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey talebenin tarz hareketiyle son derece alakadar oluyordu. Paşa:

-Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey tabii maarif vekilidir dediler,

Paşa Hazretleri talebenin her birini ayrı ayrı dikkatle süzüyor küçük yavrular sol ellerini uzattılar ki el sıkışmaları tamamlayarak sağ ellerini avuçları içine alarak okşuyorlardı. Bu küçük merasimde son bulduktan sonra saat iki buçuğa doğru gelmişti. Yemek zamanı yaklaşıyordu. Paşa Hazretleri belediye binasının diğer bir salonunda hazırlanan bir masada ziyafete davet edildiler. Sofrada kumanda heyetimizden birçoğu, vali bey, milletvekilleri ve diğer ileri gelenler hazır bulunuyorlardı. Yemek yarım saat devam etmişti. Alt katta mızıka çalmaya devam ediyor, dışarıda binlerce halk paşanın dışarı çıkmasını sabırla bekliyordu.

Sonra kahveler dağıtıldı. Ve Paşa hazretlerinin fincanlarını birçokları hatıra olarak saklamak istediler. Fincan nihayet bir belediye memuruna nasip oldu. Paşa Hazretleri yemekten kalktıktan sonra arkadaşlarına veda ettiler ve salondan geçerek aşağıda bekleyen otomobillerine bindiler. Asıl kıyamet bu sırada kopuyordu. Alkış ve (Paşam Çok Yaşa) tufanı etrafı sarıyordu. Paşa Hazretleri diğer otomobilleriyle birlikte kendilerine ayrılan ikametlerine gittiler.

Yollarda, sokaklarda halk sevincini gösteriyor ve gösteriler devam ediyor. Şehrin içinden ve dışından muhtelif fener alayları belediye binasının önünde toplanıyorlar. Bursa'nın seması şu dakikada havai fişekleri ile aydınlanmıştı. Şehir halkı meşaleleriyle dolduruyor, çeşitli semtlerde davullar çalınıyorlar, şarkılar söyleniyor, milli danslar devam ediyor. Bursa bu gece hakiki bir bayram yaşıyor. Fener alayı gece yarısından iki saat sonraya kadar devam edecektir. Bursa yeni bir düğün yapıyor. Şu dakikada Bursa okuyucuların tahmin edemeyecekleri en mesut bir gecesini geçiriyor. Ve bu saadette, şenlikte yüzen yalnız insanlar değil binalar, camilerle beraber, işte minarelerde mahyaları okuyorum (Paşam Çok Yaşa)."⁹

⁹ Vakıf, 21 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

Aynı gazetede; “*Bursa’da Bir Resmi Geçit*” başlığı ile verilen haberde; “*Mustafa Kemal Paşa dün Bursa’da bulunan kıtaatı teftiş etmişlerdi. Sonrasında kıtaat ve onları takip eden askeri öğrenciler ve esnaf bir resmigeçit yapmıştır, Adana’dan gelen dışçilerde Bursa’ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın beş gün daha Bursa’da kalacağı bildirilmiştir. Bursa’da kalan komutanlar ile evvelki gün Çekirge’de Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında bir toplantı yapılarak önemli konular görüşülmüştür*” denilmektedir.¹⁰

Atatürk’ün 1922 yılı gezisinde zaman zaman geleceğe yönelik çok önemli mesajlar verilmiştir. Bunlardan birisi Amerikalı bir gazetecinin 24 Ekim günü Başkumandan Hazretleri ile yaptığı mülakattır. Bu Amerikalı gazeteci İstanbul’dan telgrafla bütün dünya kamuoyuna ulaştırılmak üzere bazı sorular sormuş ve Atatürk’te barışın şartlarını kendisine açık bir dille bildirmiştir. Bütün dünya bilmelidir ki Türkiye özgür ve bağımsız yaşamaya karar vermiştir. Bu kararı ihlale kalkışanlar her kuvvet Türkiye’nin ebedi düşmanı kalır özü ile yaptığı konuşma şu şekildedir:

“*Sekiz yüz Amerikan gazetesi namına hareket eden United Press muhabiri Doktor Edward King, İstanbul’dan Başkumandan Paşa Hazretleriyle telgrafla bir mülakat yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Amerikan muhabirinin sorularına çok önemli cevaplar vermişlerdir. Muhabirin suallerini ve Paşa Hazretlerinin cevaplarını aynen gönderiyorum:*

- *Türkiye Büyük Millet Meclisinin barış programındaki önemli noktaları nelerdir?*

- *‘Misak-ı Milli.’*

- *Boğazlar meselesinin halli için teklif buyurduğunuz koşullar nedir?*

- *‘İstanbul ve Marmara’nın emniyeti korunmak şartıyla Boğazların cihana açık bulunması esas amacımızdır. Bu hususta alâkadar devletler ile beraber bulaçığımız şekil makul ve geçerli olacaktır.’*

- *Gabar ve Kürdistan petrol arazisini talep edecek misiniz?*

- *‘Musul Vilayeti bududu milliyemiz dâhilindedir.’*

- *Amerika Birleşik Devletleri hakkında ne türlü bir siyaseti iktisadiye takip edeceksiniz?*

- *‘Amerika’nın milli çıkarlarımızı azami derecede tatmin edebilecek olan geniş sermaye ve kaynaklarından yararlanmaya önem vermekteyiz.’*

- *Amerika ve Avrupa kamuoyuna daha bazı şeyler bildirmek arzu buyuruyor musunuz?*

- *‘Amerika, Avrupa ve bütün medeni dünya bilmelidir ki Türkiye halkı her medeni ve kabiliyetli millet gibi kayıtsız şartsız hür ve müstakil yaşamaya kesinlikle karar vermiştir. Bu meşru kararı bozmaya yönelik her kuvvet Türkiye’nin ebedi*

¹⁰ Vakıf, 22 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

*düşmanı kalır. Bu hususta insanlık ve medeniyetin vicdanı halisi muhakkak Türkiye ile beraberdir. Memleketimizin zulmen uğradığı tahribatı imar ve senelerden beri türlü türlü mevkii ateşte baskı yapılan iktisadi hayatımızın yasal ve güzel temini ve fen ve irfan içinde çalışan bir hayata kavuşmak barış koşullarımızdır.*¹¹

1922 yılında Bursa'da Atatürk'ü ziyaret edenler arasında İstanbul'dan gelen öğretmenler ile şehit çocukları da bulunmaktadır ve "İstanbul'un 470 Temsilcisi Bursa'da. Öğretmen Hanım ve Beyler ile Şehit Çocukları Basın Kumandanı, Paşa Hazretleri'ne Şükranlarını Takdime Geldiler" başlığıyla; haber gazetelere şu şekilde yansımıştır: "Dün, Paşalar maiyeti ile beraber gelen yolcular bize Türklüğün şimdiye kadar görmediği ulvi bir manzarayı anlattılar; öyle bir manzara ki, değil yalnız orada hazır bulunanları, anlatırken de bizleri ağlatmıştır. Bu vicdan faciasının en acısını görmüş olan zavallı İstanbul büyük Gazi'ye karşı duyduğu minnet ve bağlılık hislerini göstermek için Bursa'ya 470 kişilik muazzam bir heyet-i muallim hanımlar ve muallim beylerden ve izci cemaatiyle şehit yavrularından oluşan bir heyet göndermiştir. Muallim hanımlar ve muallim beyler diyoruz, bu cümleler Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nindir ve muhterem eğitimciler için Bursa'da kadın kelimesini bir kere olsun kullanmamışlardır. Bu heyet İstanbul'dan Baş Kumandan Paşa Hazretleri'nin Bursa'da olduklarını haber alınca derhal yola çıkmış ve ayın 27. akşamı Mudanya'ya gelmiştir. Heyet Bursa'da istasyondan inince derhal yaya olarak ve önlerinde mızıkalarıyla Baş Kumandan Paşa Hazretlerinin ikametgâhları önüne gelmişler ve heyecanlı yaşa sadaları ve alkışlarıyla kendilerini selamlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri refakatlerinde Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü), Kazım Karabekir Paşalar olduğu halde derhal aşağı inmişler ve heyetin hepsinin ayrı ayrı hatırlarını sormuşlardır. Bu, evet Türklüğün şimdiye kadar görmediği ve hiçbir millet reisinin mazhar olamadığı bir manzara olmuştur.

Kadın, erkek bütün ziyaretçiler Paşa Hazretleri'nin ellerini öpmeye başlamışlar, ziyaretçileri ve paşaları zapt edilmesi mümkün olmayan bir heyecan ağlatmıştır. Bilhassa kadınların derin ve ince hıçkırıkları huzurda bulunanlar üzerinde pek büyük bir etki yaratmıştır. Bu selamlaşmadan sonra paşalar yukarı çıkmışlar ve heyet azası birer birer bir resmigeçit halinde sıra ile yukarı çıkarak ziyaretlerinde bulunmuşlardır. Aşağıdaki manzara bir kere daha yukarıda tekrarlanmış ve herkes yeniden en büyük heyecanla ağlamaya başlamışlardır.

Bundan sonra Şark Sineması'nda pek muhteşem bir müsamere verilmiş ve pek büyük bir başarı ile tamamlanan müsamereden sonra heyet ve hazinin birbirine karşılarak pek samimi bir sohbet başlamıştır. İçeri Paşa Hazretleri'yle bir iki kelime karşılıklı konuşma için pek samimi görülüyordu.

¹¹ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

Heyet azasından her biri ellerindeki kâğıtlara birer hatıra olmak üzere Paşaların imzalarını artırmışlardı. Gece geç vakit heyecanlı alkışlar arasında müsamere mahalli terk edilmiştir.

Ertesi gün Bursa'da Yeşil Cami'de aynı heyet tarafından Mevlid-i Şerif okuturulmuş ve ziyaretçilerle beraber bütün Bursa halkı kadın ve erkek hep bir arada bu ruhani içtimai gözyaşlarıyla karşılaşmışlardır. Kalabalık o derece büyük olmuştur ki camiin iç ve dışında pek çok kimseler sokulacak bir yer bulamamışlardır. Mevlitten sonra Paşalara Hacı Bekir şekerinden bir kutu ikram edilmiş ve Paşalarımız camiden otomobillerine gitmişler bekleyenlerin arkası kesilmeyen alkışları arasında Karaköy'e hareket etmişlerdir.”¹²

Mustafa Kemal Paşa yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Şark Ordusu Komutanı Kazım Karabekir Paşa olmak üzere Bursa'dan ayrılmışlar ve akşam saat 06.00'da Karaköy'e gelmişlerdi.¹³

1923 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (20-24 Ocak 1923)

20 Ocak tarihinde başlayan ikinci gezi hakkında ilk haber Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde; “*Büyük Gazi Bursa Halkı İçinde. Bursalılar Büyük Kurtarıcılarını Heyecanlı Tezahürat ile Karşulamışlar ve Binlerce Halk Karşulamaya Koşmuşlardır*” başlığı ile şu şekilde anlatılmaktadır:

“Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bugün öğleden sonra saat üçte Bursa'ya vardılar. Başkumandan Paşa Hazretleri'ne, Arifiye İstasyonu'nda katılan Halit Paşa Hazretleri refakat buyurmuşlardır. İlk defa Paşa Hazretlerinin bindikleri otomobil şehre dâhil olmuştur. Diyorlar ki çamurdan ve yolların bozukluğundan gecikerek şehre varmışlardır.

Gazi Paşa Hazretleri şehrin girişinde Bursa Valisi Hacı Adil (Arda) Beyle müdafaa-ı hukuk beyeti azaları, memurin mülkiye ve askeriye, eşraf ve tüccarlar ile diğer beyetler tarafından karşılanmışlardır. Yağmakta buluna yağmur ve kara yağmen binlerce halk sevgili kurtarıcının yoluna dökülmüştü.

Paşa Hazretleri güzergâhtaki mekteplilerin ve halkın şiddetli ve heyecanlı tezahüratı arasında doğruca belediye binasına gelmişlerdi. Belediye binasında gerçekleşen bir resmîkabulden sonra doğruca ikametlerine tahsis ve Bursalılar tarafından hediye edilen Çekirgedeki köşklere doğru yola çıktılar.

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve maiyetleri beyeti Bursa halkı tarafından hazırlanan yerlere misafir edildiler.”

Muhabir Receb Zühdü Bey'in verdiği diğer haberde; 21 Ocak'ta Atatürk'ün

¹² Hâkimiyet-i Milliye, 30 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

¹³ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Teşrinievvel (Ekim) 1922.

bugün köşklerinde istirahat edecekleri ve bazı kişilerin ziyaretlerini kabul edecekleri, yarın ise Bursa halkı ile temas ve sohbet edecekleri bilgisi verilmiştir. Aynı gün, Bursa kız öğretmen okulu öğretmenleri tarafından Paşa Hazretleri şerefine salı günü bir çay ziyafeti düzenleneceği ve öğretmenler tarafından yapılan ricayı kabul buyuran Paşa kumandanımızın Salı günü Bursa kız öğretmen okulunu ziyaret edeceği ve ziyafette hazır bulunacakları bilgisi de yer almaktadır.¹⁴

İkdam Gazetesi'nin aynı günlü sayısında ise; Mustafa Kemal Paşa'nın sabah yürüyerek erkan-ı harbiye köşküne giderek ziyaret ettiği, öğle yemeğinden sonra Mudanya Belediyesi heyeti, Müdafaa-ı Hukuk gurubu, ulema ve çeşitli cemiyetlerin temsilcileri ile görüştüğü ve 22 Ocak günü saat ikide Bursa halkı ile sinema binasında görüşeceği anlatılmaktadır.¹⁵

Atatürk Bursa'da bulunduğu bu tarihlerde; 14 Ocak günü vefat eden Zübeyde Hanım için TBMM tarafından yapılan konuşmalara karşı 22 Ocak'ta Meclis-i Millimize telgraflar göndermiştir.

“Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Hazretleri'ne; Validemin vefatı nedeni ile Meclis-i Ali'ce gösterilen hissiyat ve kedere karşı derin duygularla müteşekkir olduğumun tebliğini zat-ı devletlerinden rica ederim. Gazi Mustafa Kemal

*Büyük Millet Meclisi Başkan yardımcısı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa Hazretleri'ne; Validemin vefatından dolayı meclisteki muhterem arkadaşlarım tarafından birçok başsağlığı mesajı alıyorum. Bilhassa seyahat ve incelemeler nedeniyle ayrı ayrı cevap vermekteki müşkülâtı takdir buyuracakları için mazur görülmemişi ve bu suretle bildirdikleri teessür ve alakaya özel teşekkürlerimi bildirmeyi rica ederim. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal”*¹⁶

22 Ocak günü Bursa sinema binasında yedi saatlik bir toplantı yapılmış, 23 Ocak günü Muallimler Derneği tarafından düzenlenen çaya davet edilmişlerdir.¹⁷ Bu toplantıların haberleri gazetelerde sonraki günlerde çok ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

“Büyük Gazi'nin Bursalılarla Hasbihali, Yedi Saat Süren Bu Görüşmede Ahalinin Yirmi Sorusuna Çok Önemli Cevaplar Verdi” başlıkları ile verilen haberlerde şu bilgiler yer almaktadır: *“Baskumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, dün Şark Sineması'nda öğleden sonra saat ikiden dokuza kadar devam eden gayet mühim beyanatta bulunmuşlardır. Sinema binası eşraf, ulema ve Müdafaa-i Hukuk ve belediye heyetleri azasıyla, memurin, aydınlar ve her sınıf halktan mürek-*

¹⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Kanunisanı (Ocak) 1923.

¹⁵ İkdam, 22 Kanunisanı (Ocak) 1923.

¹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 23 Kanunisanı (Ocak) 1923.

¹⁷ İkdam, 23 Kanunisanı (Ocak) 1923.

kep meydana gelen dinleyiciler ile dolmuştu. Paşa Hazretleri Bursa halkının haklarında gösterdikleri büyük tezahürata teşekkür ettikten sonra iki buçuk sene evvel Bursa'nın düşman işgali altına girmesi üzerine Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden görüşmeleri hatırlatarak demişlerdir ki:

'Bugün buralardan gelen haber, vekillerimizden mürekkep olan Büyük Millet Meclisi'nde beyecanlar, feryatlar, elemeler husule getirmişti. Kürsüye çıkan bütün hatipler bu cennet-i asa belde için ağlamışlar ve herkesi ağlatmışlardı. Maatteessüf ben bu arkadaşların gösterilmemesi gereken tepkiyi maddeten katılmaktan yasak idim. Bilakis onları teselli etmek, onlara metanet vermek vazifesi ile mükelleftim. O günkü tartışmalar esnasında demiştim ki: Bursa anavatanın kıymetli bir kısmıdır. İşgal mutlaka geri alınacaktır. Gerçi ordumuz düşmanları ciddi bir mağlubiyete uğratmak için zamana muhtaçtı. O zamana kadar Bursa'dan bir fedakârlık talep etmek mecburiyeti vardı. İşte bu suretle Bursalılar uzun müddet haksızlığa göğüs gerdiler. Sabır ve metanet gösterdiler. Nihayet ordumuz lazım gelen kuvvetle kardeşlerini kurtardı.'

Pek ziyade alkışlanan bu girişten sonra Paşa Hazretleri Bursa'nın tarihi önemi ve son durumu, sonsuz kaynakları ve servetinden, kısaca dünyaca ünlü olan kaplıcalarından, ipekçilik, halıcılık, arabacılık, vesaire gibi sanatlarından bahis etmişler ve bunların gelişmesi de bir kukla memleketin pek çok zarar göreni olduğunu zenginlik kaynaklarından şimdiye kadar layıkıyla yararlanamayan halkın bundan sonra her hususta faaliyet gösterilmesi lazım geldiğini beyan buyurmuşlardır. Bundan sonra ki konuları sohbet tarzında yapmayı uygun görerek huzurda bulunanlar ne gibi konularda tereddüte düştüklerini ve kendilerinden hangi meseleye girmek istediklerini sormuşlardır. Bunun üzerine birçok kişiler tarafından değişik konulara ait yirmi soru sorulmuştur.

Abideler Milletlerin Mevkii; Paşa Hazretleri bu soruları tespit ettikten sonra sırayla cevaplarını vermişlerdir. Abidelere dair olan birinci soruya cevaben Paşa Hazretleri demişlerdir ki:

'Abidelerden söz eden arkadaşımızın maksadı heykel olsa gerektir. Dünyada medeni, ilerlemiş-gelişmiş ve olgun olmak isteyen her hangi bir millet mutlaka heykel yapacak, heykeltıraş yetiştirecektir. Abidatın şuraya, buraya tarihi hatıra olarak dikilmesinin dinen yasak olduğunu iddia edenler şariat hükümlerini layıkıyla araştırmamış ve incelememiş olanlardır. Cenab-ı Peygamberin Din-i İslâmî tesisinden bu ana bin üç yüz kadar sene geçmiştir. Hazreti Peygamber, o ilahi emirleri telkini esnasında muhataplarını kalp ve vicdanında putlar vardı. Bu insanları hak yoluna davet için evvela o taş parçalarını atmak ve ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetindeydi.

Gerçek İslamiyet tamamen anlaşıldıktan ve hasıl olan kanaat-ı vicdaniye kuv-

veti hadisat ile doğrulandıktan sonra bir takım aydın insanların böyle taş parçalarına tema dini farz ve zan etmek İslam alemine hakaret etmek demektir.

Aydın ve dindar olan milletimizin ilerleme sebeplerinden biri olan heykeltıraşlığı azami derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlatlarımızın hatıratını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir. Bu işe çoktan başlanmıştır. Mesela Sivas'tan Erzurum'a giderken yol üzerinde güzel bir heykele tesadüf edersiniz. Sonra, Mısırlılar İslam değil midir?...'

Ecnebi Sermayenin Fayda ve Zararları; Daha sonra yabancı sermayenin memleketimize girmesiyle halkımızın bundan zarar görüp görmeyeceği hakkındaki soruya geçerek memleketin genel durumunu tasvir etmişler ve memleketimizin yoldan mahrum olduğunu, şehirlerin harap, köylerin perişan bir halde bulunduğunu, limanlarımızın, fabrikalarımızın mevcut olmadığını, madenlerimizi işletemediğimizi ve başlatacak halde bulunmadığımızı beyan ile bunlardan layıkıyla yararlanmak için pek çok tedbir almaya mecbur olduğumuzu ve bu meyanda yabancı sermayenin de zarar olmayacak bir şekilde memleketimize girmesine izin vermek lazım geleceğini söylemişlerdir. Ancak yabancı sermayenin girdiği yerlerde yerine getirdiği zarar eski dönemlerden itibaren biliniyor ve kısaca Hindistan-Türk ve İslam İmparatorluğu'nun bir İngiliz arazi şirketine verilen ayrıcalıklar sonucunda son bulmuş olduğunu izah etmiştir.

Ziraat Bahsindeki Fikri; Devamında ziraatın ilerlemesi için ne gibi tedbirler alındığı sorusuna cevaben; 'Halkımızın çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu memleketin çok kuvvetli olmasının sebebi de halkımızın çiftçi ve çoban olmasıdır. Hâlbuki bu kadar çok sebepler tesiriyle ne çiftçiliğini ve ne de çobanlığını yapabilmıştır', dedikten sonra ziraatçılık ve aletler edinmek için 2,5 milyon lira tahsis edildiğini beyanla şimdiye kadar takip edilen siyasetlerin memleket halkını kendi işini düşünmekten ve görmekten men ettiği ve bundan sonra kişisel çıkarlar yerine devlet ve millet çıkarları takip olunacağı var olan insan kuvvetinin eksikliğini tamamlamak için makinalardan yararlanılacağını açıklamışlardır.

Avrupa'da Vaziyet ve Barış; Daha sonra Avrupa'nın genel durumu ile barış meselesine sözü getirerek Avrupa devletlerinin genel durumlarından ve Türkiye'nin dünya siyasetinden söz etmişlerdi. Sulh hakkında; 'Doğru şekilde bir barış bizim ne kadar faydalı ise muhataplarımız için de o kadar faydalı ve lazımdır. Çünkü bundan sonra memleketimizin imar ve ihyası için çalışmak istiyoruz. Onların da bu lüzumu anlamamalarına sanırım imkân yoktur. Ancak onlar bizim geleceğimize kararsız bakarak yaptığımız inkılabın esaslı bir inkılap olmadığını ve günün birinde mutlaka devrileceğimizi zan etmişlerdi. İşte bu hayal barışı şimdiye kadar uzaklaştırmıştır. Fakat hamdolsun milletimizin ve meclisimizin oluşturduğu birlik ve Lozan'da bulunan özel yetkili heyetimiz davamızı müdafaa konusunda gösterdiği başarı düşmanlarımızın bu gibi hayallere sapsmalarına imkân

bırakmayacaktır.'

Azınlıklar Meselesi; Sonra barış konferansında şimdiye kadar görüşülen meseleler hakkında açıklama yapmışlar ve azınlıklar meselesini sözü getirerek mübadelelerin İstanbul hariç olmak üzere esas itibarıyla kabul edildiğini ve patrikhanenin siyasi çalışma ve meşguliyeti olmamak üzere İstanbul'da kalabileceği bu şarta ters hareketi görüldüğü takdirde derhal hudut haricine çıkarılabileceğini söyledikten sonra demişlerdir ki:

'Muhataplarımızın şimdiye kadar gösterdikleri zihniyet eskisine nispetle daha düzelmiş gibi görünüyor Milletimiz bir an evvel barışa kavuşmak istiyor. Milletten ilham alan bütün vekillerimiz ve devlet adamlarımız aynı fikirde bulunuyor. Fakat buna rağmen savaş durumunun barışa dönüşmesi bir mecburiyettir. Yeniden savaş başlarsa bunun sorumlusu ve sebebi Türkiye halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti değil, bizi mahvetmek için kafalarından suikastı çıkarmayanlar olacaktır.' Sonra; Ermeni, Asuri ve Keldaniler namına hareket ettiklerini iddia edenler tarafından talep edilen milli yurt meselesini mevzuu bahis ederek bunun tarafımızdan dikkate bile alınmayacağını ve Musevilerin memleketimizde hakiki bir vatandaş gibi yaşadıklarını ve bundan sonra da aynı emniyet ve istirahtle yaşayabileceklerini söylemişlerdir.

Dâhili Siyasete Bir Bakış; Devamında halkın bir noktadan aydınlatılması ve doğru yolun göstermesi hakkındaki soruya cevaben demişlerdir ki:

'Milletimiz üç buçuk senelik bir zamana sığdırılması imkânı olmayan çok büyük bir inkılabın yaratıcısı olmuştur. Gerçekte asırlardan beri itaat etmeye alıştığımız bir yönetim şeklinin dışına çıkarak dünyada emsali bulunmayan bir devlet kurduk. Fakat bu yenilik mutlaka uğursuz bir hareketi getirebileceğini hatırimızdan çıkarmamak lazımdır. Bu hareketi umanlar yaptığımız işlere ve aldığımız neticelere göre bu gibi irticalara her vakit gidebilirler. Kan ile yazılan inkılaplar daha sağlam olur. Kansız inkılap ebedileştirilemez. Fakat biz bu inkılaba vâsi olmak için lüzumu kadar kan döktük. Bu kanlarımız yalnız muharebe meydanlarında değil aynı zamanda memleketin dâhilinde de döküldü. Biliyorsunuz ki (Hendek'te), (Bolu'da), (Konya'da), (Yozgat'ta), vesair muhallerimizde birçok isyanlar meydana geldi. Bunların hepsi ezildi büyük dileğimizdir ki, bu dökülen kanlar kâfi gelsin ve bundan sonra kan dökülmesin. Mesut inkılaplarımız aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve doğru yolu göstermek aydınlar arasındaki milli görev en mühimi ve en birincisidir.'

Sonra aydınlatma ve doğru yolu göstermenin başlı başına dikkate almaya layık bir mesele olduğunu fakat mevcut devlet teşkilatı içinde özel olarak aydınlatma ve doğru yolu göstermek ile meşgul olan bir vekâlet olmadığını ve vazifenin bugün Basın-Yayın Genel Müdürlüğü tarafından ifa edilmekte olduğunu ve halkın aydın-

latılması için gazetelere, kitaplara, broşürlere muhtaç olduğumuzu izah etmişlerdir.

Balkanlarda Sırbistan'ın Mevkii; Devamında Balkan hükümetlerinin hali bazırdaki durumu konusunu açmışlar, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Romanya hükümetlerini hala işgal mesaiden bahsetmişler ve Yugoslavya hakkında şu sözü söylemişlerdir: 'Yugoslavya Balkanlarda kuvvetli bir hükümet olmuştur. Ve Sırpların böyle bir hükümet oluşturmaya hakları vardır. Ve bunu da fiilen ispat etmişlerdir. Malumdur ki Avusturya ve Macaristan Sırbistan'a tecavüz ve Sırp nüfusu ile aynı seviyede olan ordularını Sırbistan'a sevk etti. O büyük ordular karşısında bu millet mertçe bir vaziyet aldı. Çarpıştı ve kuvvet ve kudretini muadil olduğu noktalarda düşmanlarını mağlup ve rezil etti. Karşı duruşu imkânsız olan düşman taarruzu karşısında kademe kademe çekilerek bütün vatanı düşman işgaline terk etmek mecburiyetinde kaldı. Sırp Milleti'nin evlatlarından meydana gelmiş olan ordu ve milletin geleceğini yöneten devlet adamları bundan katiyen ümitsiz olmadı ve ellerinde hiçbir dayanak kalmadığı halde mutlaka namuskâr bir millet olacağız dediler. İşte bu azmin neticesidir ki eski Sırbistan yerine büyük bir Yugoslavya Hükümeti oluştu.'

İki Hayat Arasında Bir Mukayese; Paşa Hazretleri sonra milli inkılabımızın esasına dair olan soruya geçerek, Osmanlı İmparatorluğu ile yeni Türk Devleti arasında bir mukayese yapmışlardır. Birincisinde gözlemlenen zaaf ve aczi ve ikincisindeki kudreti açıklamak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin mutlakiyet, meşrutiyet, cumhuriyet şekillerinden hiç birine benzemediğini ve bunların üzerinde olduğunu ispat ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun talebe, asker, genç, ihtiyar ve her ferdi millet tarafından hususu okumak gibi ezberlenmek icap ettiğini söylemişlerdir.

Hilafet Meselesi; Sonra hilafet meselesine sözü getirerek hilafetin yalnız Türkiye halkını değil bütün İslam âlemini kapsamı dolayısıyla bu makam hakkında bir karar vermenin Türk milletinin yetkisi haricinde bulunduğunu, hilafet makamının bir iletişim noktası olarak koruma altında bulundurulduğunu ve bu makama Türkiye'nin milli egemenliğini şarta bağlama mahiyetinde hiçbir yetki verilemeyeceğini ve Halifenin de aynı fikir ve kanaati uygun bulduklarını zan eylediklerini ifade etmişlerdir..

Halk Fırkası Hakkında Aydınlatma; Sonra Halk Fırkası hakkında izahat vermişler ve memleketin her hususta geri kaldığını, buna birlikte çare bulmak icap ettiğini ve bu maksatla herkesin fikrine müracaat ettiklerini konuya hakim uzmanlar tarafından gönderilecek görüşler incelendikten sonra uygulanabilir bir fırka programı vücuda getirileceğini, şimdiye kadar üretilen neticeleri korumak için milletle beraber çalışmaktan vazgeçilemeyeceğini söyleyerek sözlerine şu şekilde nihayet vermişlerdir:

'Milletimizi şimdiye kadar söylediğim sözlerle ve harekâtımla aldatmamış olmakla iftihar ediyorum. Yapacağım, yapacağız, yapabiliriz dediğim zaman onların gerçekten yapılabileceğine inanarak söylemedim. Nitekim Sakarya Muharebesi başlamadan evvel düşmanı memleketimiz içinde boğacağız demiştim. Bana bazı önemli kabul edilen yerlerden müracaatlar yapılarak milleti beyhude yere kırdırmayınız demişler ve Rumlardan, Bulgurlardan, Yunanlılardan bahsederek kuruluşumuzu geleceğe bırakmanın uygun olacağını söylemişlerdi. Fakat milletin kabiliyetini, azmini, imanını göz önüne alarak onlara hayır yapacağız demiştim. Şimdi de milleti refaha, ilerlemeye, memleketi medenileştirmeye sevk etmek için mevcut kabiliyetlerimizi göz önüne alarak bunu yapacağız diyorum.'

Paşa Hazretleri soruların sorulup cevaplanmasından sonra 6 saat süren çeşitli defalar hararetle onayla alkışlanan konuşmalarına Bursalılara samimi bir veda içeren cümlelerle son vermişlerdir."

Diğer bir haberde ise; Gazi Paşa Bursa Kadın ve Erkek Öğretmenler Arasında başlığı ile öğretmenler ile yaptığı görüşme anlatılmıştır. "Bugün saat dörtte Bursa kadın ve erkek öğretmenleri tarafından Sultaniye Mektebi'nde Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri şerefine bir çay ziyafeti verilmiştir. Ziyafette Mustafa Kemal Paşa ile beraber Kazım Karabekir, Asım (Gündüz) ve Halit (Karsıalan) Paşalar, Vali Hacı Adil (Arda) Bey ve diğer kişiler ve Bursa'nın bütün kadın ve erkek öğretmenleri hazır bulunmuşlardı. Ziyafet esnasında eğitim müdürü bey tarafından bir konuşma yapılarak hoş geldiniz denilmiş ve davetten dolayı teşekkürle eğitim beyetinin Paşa hazretleri tarafından açılan çığırı takip edecekleri beyan olunmuştur.

Başkumandan Paşa Hazretleri bu nutka verdikleri cevapta, eğitim ordularının kendileriyle beraber olduğu hakkındaki sözün pek kıymetli olduğunu ve bilim ve eğitimin süngülerden, toplardan daha tesirli olduğunu ve vatanın hepsinin birlikte, kadın ve erkeğin çalışmasıyla ilerleyeceğini Türk kadınlarının pek büyük gayretleri ve yeni Türkiye Devleti'nin eğitim sanatında kadınla erkeğin aynı derecede tahsil edebilmesinin kararlaştırılmış olduğunu beyan ile kadın ve erkek öğretmenlerin fenden güç? alarak görevinin yücelik ve kutsallığından söz edilmiş ve kendilerine şimdiden takdir gösterilmiştir. Bunu takiben Kazım Karabekir Paşa Hazretleri'nin Erzurum'dan getirdikleri şehit yavruları tarafından temsil ve idman hareketi yapılmış ve milli şarkılar okunmuştur. Paşa Hazretleri öğretmenler arasında uzun müddet sohbetle bulunmuşlar ve saat onda öğretmenler, öğrenciler ve diğer kişiler tarafından alkışlarla uğurlanmışlardır."

Bir başka haberde ise Türk Ocağı'ndaki ziyafet anlatılmıştır. "Kumandan Paşa Hazretleri dün akşam saat dokuzda Şark Sineması'nda halk ile yaptıkları görüşmeye son verdikten sonra maiyetleriyle beraber Bursa Türk Ocağı tarafından şerefine düzenlenen mükellef ziyafette hazır bulunmuşlardır.

Türk Ocağı Başkanı Doktor Yusuf Bey tarafından bir konuşma yapılarak Paşa Hazretleri'ne hoş geldiniz denilmiş ve Ocağı teşriflerinden dolayı şükranlarını sunmuşlardır. Paşa Hazretleri verdikleri cevapta, Türk Ocağı'nın baba ocağı ecdadı olduğunu, milli hareketimizin gelişmesi için bu gibi milli kurumların faaliyet ve çalışmasına ihtiyaç olduğunu ve milliyetperver gençler arasında bulunmakla yüksek bir haz ve saadet duyduklarını açıklamışlardır. Ziyafet esnasında incesaz tarafından güzel havalar çalınmış ve ocaklının vücuda getirdikleri çalışma olmuştur. Güzel parçalar ve ilahiler söylenmiştir. Samimi sohbetlerle devam eden ziyafete gece yarısında nihayet verilmiştir.”¹⁸

1924 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (31 Ağustos-11 Eylül 1924)

Atatürk'ün 1924 yılı gezisinin ilk günü olan 31 Ağustos, Cumhuriyet Gazetesi'nde; ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Haberlerde Atatürk'ün Bursa'ya geliş gününden başlayarak, kentte yaptığı görüşmeler ile 11 Eylül Bursa'nın kurtuluş günü kutlamalarına dair bilgiler yer almaktadır. Gazetede 31 Ağustos günü; “Gazi Paşa Bursa'da- Halk Her Tarafta Yollara Dökülmüş, Bursalılar Şehir Haricinde İstikbale Çıkmıştır. 11 Eylülde Bursa'ya Giriş- Karşılama Merasimi Yapılacaktır. Bursa Bayram Yapmaktadır” başlıkları verilmiştir. Haberin ayrıntıları şu şekildedir:

“Bursa 31 Ağustos- özel olarak gönderdiğimiz muhabirimizden. Gazi Paşa saat dört buçukta Bursa'ya geldi. Dehşetli kalabalık vardı. Pek sürekli alkışlar ve yaşa naraları ile karşılandı. Belediyede beş dakika istirahatten sonra caddeleri dolduran halkın nihayetsiz alkışları, güler yüzlü çehreleriyle halkı selamlayarak Çekirge'de tutulan köşküne gitti.

Eskişehir'den dokuza yirmi kala kalktık. Biz çıkarken İstanbul katarı Afyon'dan geliyordu. Fethi Beyin vagonu bize ekliydi. Bilecik valisi, Jandarma komandanı Eskişehir'de karşılamaya çıkmıştı. Dokuz buçukta İnönü'ye geldik. İnönü karşımızda sarp kayaların altında düşmana mezar olan siyah ağızlı gölgesinde tarihi bir abide gibi görünüyor. Vaktiyle alevi içinde yanan ovada şimdi mesut çiftçiler harman döğüyorlardı.

Sabah onu yirmi gece Bozüyük'e geldik. Kasabada Pazar var. Civar köylerle beraber 1.000 kadar halk istasyonda toplanmış Gazi'yi bekliyorlardı. Fakat Gazi uyuyordu. Başkâtibi indi. Halkla görüştü. Paşa namına teşekkür etti.

Bozüyük baştanbaşa yeni yapıyor. Tren buralardan gece geçecekti. İnönü halkı tamamı istasyona gelmiş. Lâkin yapılan ertelemelerden dolayı gece geçilemedi. İnönü

¹⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 25 Kanunisanı (Ocak) 1923, İkdâm, 24 Kanunisanı (Ocak) 1923.

halkına da selam gönderildi. 11'de Karaköy'e (Bilecik) geldik. İstasyon bayraklar ve söğüt dalları ile donanmıştı. Halk toplanmış Paşa'yı bekliyordu. Bizimle beraber Bozüyük Milletvekili Salih (Bozok) Bey, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Şükrü Kaya Bey, Asaf (Süleyman Doras) Bey (Hakkâri) vardı. Karaköy'den bire yirmi kala dokuz otomobil kafile halinde yola çıktık. Şükrü Kaya ve Asaf (Süleyman Doras) Beyler İstanbul'a gidecekleri için kafileden ayrıldılar. Birinci otomobilde muhafızlar, ikincide Gazi Paşa ile Latife Hanımefendi, üçüncüde Tevfik (Bıyıklıoğlu), Rasuhi (Savaşçı), dördüncüde Fethi (Ali Fethi Okyar), Fikret, Yaver Muzaffer (Kılıç) Beyler, beşincide Polis Müdürü Dilaver Bey ve ben, diğerlerinde Tevfik ve Rasuhi Bey'in aileleri vardı. Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, yaveri ile kendi otomobilinde idi. Fethi Bey Bursa'da üç gün kadar kalıp İstanbul'a dönecektir. Dilaver Bey, Arif Paşa ile Bursa'da kalacaktır. Şose boyunca yer yer piyade süvari jandarmalar vardı. Karaköy sırtını seri çıktık. Bütün vadide emsalsiz faaliyet vardı. Yunanlıların yıktıkları yerler yapılıyor, şose yer yer tamir ediliyordu. Yoldan geçenler, kadın erkek bütün halk şoseye dökülmüş asker gibi durup selamlıyordu. Pazarcıklı mektepleriyle, bayraklarıyla şehrin beş dakika uzağında Gazi'yi karşıladılar. Gazi Paşa Latife Hanım ile birlikte indiler. Beş dakika görüştüler. Az sonra İnegöl Ovası'na inilecek tepede müthiş harplere sahne olan ve şimdi yeniden yapılan Latif Paşa şose yolunda halk Gazi Paşa'yı görmeye toplanmıştı. Civar köyler kâmil şose boyunca idi. Latif Paşa'yı geçince yilankavi şosedan uçarcasına inmeye başladık. Gazi, ileride ovaya inmiş, vaktiyle süvarilerimizin şanlı bir takibine sahne olan İnegöl Şosesi üzerinde uçuyordu. Kurşunlu'da aynı ve hürmetle halk şose boyunca koşmuştu. Kurşunlu'dan geçince Fethi (Okyar) Bey'in otomobilinin lastiği patladı. On dakika tamir için duruldu. Bu sırada arkada kalan Bursa karşılama heyetinin iki otomobili yetiştirdi. Heyette Milletvekili Necati (Uğural) Bey, belediye başkanı, üç azası, ikinci de iskân müdürü ile muhacirler namına iki kişi vardı. Tam üçte İnegöl'e geldik. Gazi Paşa bizden yirmi dakika evvel gitmiş, halk hükümet konağında toplanmıştı. Paşa otomobilden inerek halk arasından yaya geçti. Kasaba baştanbaşa donanmış, bütün halk yola dökülmüştü. Gayet güzel tırmanarak düşmanın vaktiyle iki defa tutunduğu Kazana Bayırı'nı çıktık. Aksu'ya geldik. Bursalılar otomobillerle Gazi Paşa'yı burada karşıladılar. Köy halkı tak yapmış, üzerinde (Hoş Geldin Gazi Paşamız) yazılı idi.

Köyü geçince Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa'ya tesadüf ettik. Otomobilinin yayı bozulmuştu. Adı geçen kişiyi otomobilimize aldık. Ali Hikmet Paşa Karesi'nin kurtuluşu merasiminde Karesi'de bulunacak, Bursa'nın kurtuluşu merasiminde bulunmak için 11 Eylül'de geri dönecektir. Az ilerde Fethi (Okyar) Bey'in otomobilini bulduk. Lastiği tekrar patlamıştı. Onlar bizimkine bindiler. Ben Muzafer (Kılıç) Beyle tamiri bekledim. Bu yüzden karşılamayı seyretmeye imkân kalmadı. Gazi Paşa'yı şehir haricinde binlerce halk kıtaat ve hükümet erkânı karşıladılar. Birçok

taklar var. Her birinde Gazi'ye karşı nihayetsiz hürmet anlatan güzel sözlerle levhalar asılı. Sokaklar kadın erkek hıncabınç insanla dolu. Şehir baştanbaşa donanmıştı. Bütün Bursalılar nihayetsiz bir bayram içinde."¹⁹

1 Eylül günü, Atatürk saat beş buçukta yanında Latife Hanımefendi, Fethi (Okyar) Bey ve Bozüyük Milletvekili Salih (Bozok) Bey olduğu halde 3 otomobil ile Millet Köşkü'nde gezintiyeye gitmişlerdir. *"Paşa Hazretleri gezintiden yedi buçukta dönmüşler ve yolda halk tarafından hararet ve muhabbetle selamlanmışlardır. Paşa Hazretleri dönüşte Çekirge yolunda Bursalıların alıp hediye ettikleri köşkü gezmişlerdir. Bursa'nın geri alınışı şenlikleri için burada hazırlıklar yapılmaktadır. Bu gece fener alayı vardır. Alay belediyeden kalkıp Çekirge'ye gelecektir. Gazi Hazretleri'nin ikametgâhları önünde şenlikler yapılmaktadır. Paşa Hazretleri'ni akşam saat dokuzda Bursa milletvekilleri ziyaret etmiştir. Sanatkâr Şadi (Işıl) Bey burada küçük bir müsamere için hazırlık yapmaktadır.*

*Saat dokuzda belediyede toplanan mektepliler, izciler, kadın-erkek binlerce halk beraberlerinde askeri ve sınaî musikileri olduğu halde saat 11'de Çekirge'ye geldiler. Gazi'nin ikametgâhı önünden geçtiler. Sonra durup 3 marş söylediler. Gazi Paşa Hazretleri ile Latife Hanım ve Fethi (Okyar) Bey kapıya çıkmışlardır. Reis-i Cümhur Hazretleri alayı selamladı. Sonra: 'Teşekkür ederim. Allahasmarladık' dedi. Reis-i Cümhur Hazretleri çıkarken ve girerken sürekli ve süratle alkışlandı. Alay yine marş söyleyerek geri döndü".*²⁰

2 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa, eşi Latife Hanım, Büyük Millet Meclisi Başkanı Ali Fethi (Okyar) Bey, Bozüyük Milletvekili Salih (Bozok) Bey ile birlikte Mudanya'ya gelmiştir. Mudanya halkı, bir kıta asker, Mudanya okulları öğrencileri Bursa şosesinin şehre giren yerinde toplanarak Gazi Paşa'yı karşılamıştır. Mustafa Kemal Paşa kendisini karşılayanlar ile sohbet ettikten sonra dinlenmeleri için hazırlanan dairelerine gitmiş, akşama da yanındakiler ile Bursa'ya geri dönmüştür.²¹

11 Eylül tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Bursa'nın kurtuluş gününe dair bilgiler verilmiştir. Bursa'yı geri alan 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Gökberk anılarını anlatmıştır.²²

12 Eylül günlü Cumhuriyet Gazetesi'nde ise Bursa'nın kurtuluş günü için yapılan şenlikler ve Atatürk'ün konuşması verilmiştir. Yeşil Bursa'da dün kurtuluş şenlikleri yapıldı başlığı ile verilen haberde Atatürk'ün konuşması ile yapılan kutlamalar şu şekilde anlatılmıştır:

"Gazi Paşa Hazretlerinin dün Bursa'da yaptıkları konuşmanın metni: 'Arka-

¹⁹ Cumhuriyet, 1 Eylül 1924.

²⁰ Cumhuriyet, 2 Eylül 1924.

²¹ Cumhuriyet, 3 Eylül 1924.

²² Cumhuriyet, 11 Eylül 1924.

daşlar Bursa'nın kurtuluşuna tesadüf eden bu günlerde, burada aranızda bulunarak sevincinize şahsen katılabildiğimden dolayı çok memnun ve bahtıyırım. Memleket adına okunan hitabede bol kullanılan samimi hissiyata, muhabbete ve itimada bütün kalbimle teşekkür ederim. Fakat müsaadenizle derhal izah etmeliyim ki açıklanan takdirler benimde başında bulunduğumuz yüksek kumanda heyetine, askerlerine, nihayet kahramanların anası, babası, velinimetini olan büyük Türk milleti ile alakalıdır. Ben de o şanlı orduların bir ferdi ve büyük Türk milletinin bir evladı olmakla iftihar ederim.

Yirmi beş Asırlık Bursa'nın hayali:

Aziz hemşerilerim, konuşan arkadaşlarımız yedi asırdan beri bu yeşil yurda düşman ayağı basmadığım söylerken 20-25 asırlık Bursa'nın malumumuz olabildiği bütün tarihi dimağında canlandı. Bu uzun hayatlı ve güzel şehrin çok zararlar görmüş, çok kara günler geçirmiş olduğunu hatırladım.

Bitinya krallarının Hüsvellere, İskenderlere, boyun eğmekle tahtlarında oturdıkları devirlerden Bursa'nın Roma veya Bizans zamanlarından bahis etmeyeceğim. Fakat Bursa'nın taşı toprağı ve baştan nihayete kadar bütün ahalişi Türk olduktan sonra geçirdikleri kederleri hatırlatmak isterim.

Ecdadımız Türkler Yerleştikten Sonra:

Arkadaşlar atalarımız Türkler buraya sahip olup yerleştikten sonra kaç Türk taç sahibi, kaç Osmanlı şehzadesi taç ve taht ve saltanat kavgasıyla Bursa'ya hücum etmişler, yakmışlar, yıkmışlar, ahaliyi soymuşlardır. Zavallı Bursalılar bu saltanat düşkünlerinin eğlencesi olarak çok kederli ve acı günler geçirmişlerdir.

Aziz arkadaşlar bir memleketin, bir memleket halkının düşmandan zarar görmesi acıdır. Fakat kendi ırkından, başlarında taşıdığı insanlardan vefasızlık görmesi, ondan çok daha acıdır. Bu vicdanlar ve kalp için unutulmaz yaradır.

Geçirdiğimiz Felaketin Hakiki Müsebbipleri:

Bursa'nın bu kurtuluş gününü kutlarken geçirdiği felaketin hakiki sebeplerini de hatırlamak onları ilelebet lanetlemek lazımdır. Bunun için hatıranızı bundan dört-dört buçuk sene evveline döndürmek istiyorum.

Dört, dört buçuk sene evvel:

İzmir rıhtımından aziz vatanımıza saldıran Yunan ordusu Balıkesir'in civarlarına kadar gelmişti. Arkadaş Kazım (Özalp) Paşa kendisine katılan bir avuç vatanperver, fedakâr kahramanlarla düşman karşısında cephe teşkil etmişti. Düşmanın kuzeye ve doğuya genişlemesine bilhassa sevgili Bursa'mızın çiğnemesine mani olmaya çalışıyordu.

İstanbul'da düşmanlarla birleşen hain:

Fakat henüz İstanbul'da halife ve padişah unvanı ile oturan zat taç ve tahtını muhafaza etmek hülyasıyla düşmanlarla birleşmişti. Fazla olarak Türk vatanını çiğnemesini, Türk'ü esir etmesini kolaylaştırmak vazifesini yerine getirmiştir. Ve

bu maksat iledir ki Aznavur gibi pespayelere paye, para, vasıtalar vererek Karesi'de millet cephesini, arkadan vurmaya memur etti. Diğer taraftan topladığı haşaratı halife ordusu diye İzmit'e çıkardı. Bütün milleti esarete teşvik etti. Millet ve memleketi kurtarmaya çalışanları idama mahkûm Yunan tayyareleri ile millete fetvalar yağdırdı.

Halife ve padişah vazife-i hıyanette muvaffak olmuştu:

Baştan, arkadan, içeriden gelen bu hücumlar, bu hıyanetler, bu fesatlar düşman karşısındaki birçok kuvvetlerimizi ayırdı. Memleketin kalanını hançerlemek istedi. Bu hıyanetler bütün tehlikelerin fevkinde idi. Binaenaleyh her şeyden evvel buraya yönelmek zaruri idi. Halife ve padişah vazife-i hıyanetinde muvaffak olmuştu. Hakikaten milli cepheyi zayıflatmış ve birçok sınırları gevşetmişlerdi.

Düşmanlarımız bu fırsatı kaçırmadılar:

Düşmanlar bu fırsatı kaçırmadılar, taarruz ettiler, yürüdüler birçok şehir ve kasabalarımız gibi bu yeşil yurdu da çiğnediler, geçtiler. Bu yüzden iki seneden fazla süren bedbahr ve feci bir esarete mahkûm oldu.

Bu felakete karşı hazırlanmak lazımdı:

Bu felakete karşı hazırlanmak lazımdı. Bu felaketin bizi ne kadar kederli ettiğini ve onu bir an evvel bertaraf etmek için vicdanlarımızın ne kadar sızladığını izah edemem. Fakat halife ordusu diye üzerimize saldırılan idraksiz sürüleri bertaraf edecek, bu nifak ve fesat yangınlarını bastırarak, memleketin en mamur yerlerini ele geçirmiş olan bir düşman ordusunu denize dökerek kadar kuvvetlenmek hazırlanmak ihtiyacında idik.

Birçok müşkül safhalardan sonra:

Birçok müşkül safhalardan sonra nihayet Türk milleti dâhilde sükûnu temine muvaffak oldu. Düşman ordularını denizlere dökerek kudreti kendinde buldu. Ondan sonra bir an durmaksızın Bursa'yı ve Bursa gibi diğer aziz vatan parçalarını kurtarmak kararım tatbik etti.

Bursa'ya sıra biraz daha sonra geldi:

Arkadaşlar, Türk orduları düşman asli kuvvetlerini Afyonkarahisar civarında yakalayabilecekti. Onun için Bursa'yı ellerinde tutan, Bursa yollarını kapayan düşmana sıra biraz daha sonra geldi. Gerçekten (Afyonkarahisar-Dumlupınar-Altıntaş) üçgeni dâhilinde her iki taraf askeri güçleri çarpışırken (Gemlik-İznik Gölü-Bilecik) hattında bulunan düşmanın takviye olunmuş on birinci tümeni Halit Paşa'nın kumanda ettiği Kocaeli grubumuz ve Eskişehir de bulunan üçüncü ve onuncu müstakil tümenlerini, Şükrü Naili Paşa kumandasında bulunan üçüncü kolordumuz başlangıçta yalnız keşif vazifesini almıştı.

28 Ağustos 338 günlerinde:

Büyük meydan muharebesinin başarıyla görünen ve döndürülen ilk günlerden sonra 28 Ağustos 338 gününde idi ki meydan muharebesi sahasından bir süvari

tümenimizi, ertesi gün birinci piyade tümeniyle büyük millet meclisi taburunu Kütahya-İnönü istikametinden Eskişehir grubu gerisine sevk ettik. Bu kuvvetlerimiz Eskişehir'den batıya yürüyen müstakil düşman kıtasına Kütahya güneyinde tesadüf ve onu mağlup ettikten sonra yoluna devam ve Eskişehir'den düşmanı takiben gelen III. Kolordumuzla İnönü civarında birleşti. İnönü mevziinde durmak isteyen düşmana orada toplanan bütün kuvvetlerimiz hücum ve onu geri çekilmeye mecbur etti. Geri çekilen düşman tekrar Karaköy sırtlarında mevzii alarak 11. tümenin cephelerini uzattı. Artık bu sırada Kocaeli grubumuzda kahramanca faaliyete geçmişti. 3. Kolordumuz Karaköy sırtlarındaki düşmana taarruz ederken Kocaeli grubu Halit Paşa'da bizzat kumanda ettiği hususi bir müfreze ile Gemlik Boğazi'ndeki dar mıntıkada düşmanın geri çekilmesini tehdit etti. Nihayet bütün cephedeki düşman geri çekilmeye mecbur edildi.

Düşmanın geri çekilmesinden sonra:

Çekilen bu kuvvetler öteden beri hazırladıkları Kazancı-Gemlik sağlamlaştırılmış hattına geldiler. Tekrar mevzi alarak muharebeyi kabul ettiler. Kuvvetlerimiz düşmanı bu mevzilerden de attı.

Nihayet Türk orduyu 9 Eylül'de İzmir'e girerken buradaki kuvvetlerimiz de düşmanın en son sağlamlaştırılmış mevzilerinden üçüncü, birinci ve on birinci tümenlerini mağlup ve perişan ederek Bursa ovalarında takibe koyuldu. Arkadaşlar artık Bursa kurtulmuştu. Fakat Türk orduları Bursa ve Bursalıları ve daha nice kıymetli şehir ve kasabalarımızı ve onların halkını ezen, onlara işkence eden düşmanı bu kadar bırakamazdı.

10 Eylül akşamı:

Onun için 10 Eylül akşamı Bursa'yı kurtardıktan sonra düşmanın peşine düştü. 11. tümenini ve onu takviyeye gelen bir alayı başlarında kumandanlarıyla beraber esir etti. Kuvvetlerimiz düşmanın 3. ve 10. Tümenleri de Kapıdağı Şibih ceziresi Boğazi'nda yakalanarak hemen kâmil mahvedildi. Yok edildi. Ancak onların kılıç artıkları oraya yanaşabilen gemilere can attı.

İşte bu günkü kurtuluş günü:

İşte arkadaşlar Bursa ve Bursalılar kendilerini iki seneden beri tazyik eden işgalcilerin, saldırganların hak ettikleri cezayı gözleriyle görerek bu günkü kurtuluş gününe erişmişlerdir.”

Gazilerimizi hürmetle yâd edelim:

Efendiler, bu kurtuluş günü sizi tebrik ederken, bu dağlarda, bu ovalarda kanlarını akıtan muhterem şehitlerimizi ve vatanları için zahmet ve eziyet bilmeyen kahraman gazilerimizi hürmetle ve saygıyla yâd ederim. Muhterem Bursalılar, matemlerin, felaketlerin nihayet bulduğuna işaret olan kurtuluş bayramında bu güzel şehrin, bu feyizli mıntikanın Türk Cumhuriyeti'nin büyük bir merkezi haline getirilmesi için düzenleyenin ne kadar yardım beyanı ve fedakârlıklara uygun

olduğunu hatırlatmak isterim.

Her türlü terakkiye layık güzel Bursa:

Efendiler, Nilüfer Çayı ve onunla birleşen birçok derelerle sulanan ovasıyla 2.500 boylu dağın buzlu ve kaynar sularıyla, Mudanya gibi iskelesiyle, dağlarında ve ovalarındaki seher manzaralarıyla bu verimli memleket her türlü gelişmeye layıktır. Bu güzel memleket sonunda layık olduğu medeniyet mertebesine yükselecektir.

Arkadaşlar, Bursa ticaret, ziraat, zanaat ve şifa memleketidir. Sahip olduğu hazine, bolluk, sevinç memleketidir. Sahip olduğu ferah ve sevinç memleketidir.

Fakat aziz arkadaşlar, Bursa'ya bu günkü haliyle israf olunmuş asırların ve bu asırlarda karşılaştıkları felaketlerin nişanesinden başka bir şey değildir. Henüz iftihar ve refahı mucip mühim bir şey arz etmiyor.

Bursalılara bir hitap:

Bunun için tekrar hatırlatmak isterim ki memleketin talep ettiği gayret ve yarım ve fedakârlığın derecesi büyüktür.

Ey fedakâr memleketine sevgi gösteren değerlerine bağlı Bursalılar, siz cumhuriyetin fark edilmesi gereken medeniyet ve yenilenme yolunda çok büyük eser vücuda getireceksiniz. Bu süratle cumhuriyeti her gün biraz daha takviye eden unsurların ön saflarında bulunacaksınız. Bundan asla şüphe etmiyorum.

Arkadaşlar, yaptığımız inkılap Türkiye'nin asırlarca refahını, saadetini kâfidir. Bize düşen takdir ederek muhafazası için çalışmaktır.'

Bursa özel muhabiri Bursa'nın kurtuluş bayramı için pek hareketli kutlamalar yaptığını ifade etmiştir. "Erkenden istisnasız bütün halk caddeleri doldurmuştu. Sabahleyin vilayetin, belediye başkanının ve şehir ileri gelenlerinin huzurunda parlak Bursa'sının Çekirge yolunda belediyenin mükemmelen hazırladığı panayırın resmi açılışı yapıldı. İki buçukta Gazi Paşa ve Latife Hanım Efendi ile maiyeti belediyeye geldiler. Merdiven ayağında vali, belediye başkanı ve mevkii kumandanı tarafından karşılandılar. Belediye önündeki caddede esnaf cemiyetleri bayrakları ve davullarıyla duruyorlardı. Hakiki bir şenlik kafiləsi ortalığı dolduruyordu. Gazi gelince sürekli alkışlandı. Yukarıda büyük salonda sırasıyla milletvekilleri hükümet, askeriye ve belediye ileri gelenlerinin, öğretmenlerin, ulemanın, esnafın tebriklerini kabul etti. Latife Hanım Efendi yanı başında duruyordu. Hamdullah Subhi'nin tebriklerden sonra Ayvalık'taki göçmenler namına gelen iki kişiyi ve orada misafir bulunan Macar profesörünü, Reis-i Cümhur Hazretleri'ne takdim etti. Ayvalıklılar kendisini davet ettiler. Paşa onların iltifat ve davetlerini kabul etti. Sonra Ulucami Caddesi'nde belediyenin yaptığı özel yere gidildi. Bursalılar namına avukat Tevfik Bey bir konuşma yaptı. Takiben Gazi kalktı, halk kaynaştı, yaklaştı, şiddetli alkışlar arasında konuşmasını yaptı. Sık sık alkışlandı.

Sonra resmigeçit başladı. Evvela iki piyade, sonra topçu alayı sırasıyla Jandarma Mektebi, Işıklar Mektebi, Bursa Yurdu, Zafer arabası, Birinci lise, Dar-ül Muallimin izcileri talebesi, Ziraat Mektebi, 11 iptidailer(ilkokul), sanayi, Dar-ül Muallimat, kız mektepleri. Yunanlıların esir ettikleri Zebra Hanım'ın meşhur Bizim Âlim mektebi, belediye itfaiyesi geçti.

Resmigeçide üçü on gece başladı. 4.35'de bitti. Geçerlerken evlerden çiçekler atılıyordu. İtfaiyeden sonra araba ameliyatçıları, bitpazarı esnafı, milli elbiseleri giyinmiş leventler, pazarcı, hafız, saraç, nalbant, fırıncı, uncu, berber, dülger, kunduracı, makineci, demirci, çilingir, dökmece, desterece, çorapçı, fanılacı, havlucu, yorgancı, esnafı geçtiler.

Bunların alayı cidden samimi ve coşkundu. Her safın önünde davullar, zurnalar, milli bavalalar çalınıyordu. Kabul resminden sonra caddedeki mevkie gelince Paşa uzakta duran halkın yaklaşmasına mani olmamalarını polislere emretti. Halk alkışladılar, yaklaştılar.

Şehit asker abidesinin resmi temel atma töreni belediye civarındaki meydanda resmigeçitten sonra yapılacaktı. Şehrin yeni haritasında bu meydanın yeri henüz kesin olmadığından ertelendi.

Gazi Paşa Hazretleri sonra Çekirge'ye, köşklerine döndüler.

Gece saat onda fener alayı başladı. Yer yer halk davullarıyla milli oyunlar oynamaktadır, Fener alayı pek muhteşem olmuştur. Bursa tam bayram halindedir” sözleriyle töreni aktarmıştır.²³

Bursa'ya gönderilen muhabirlerinin haberinde; Mustafa Kemal Paşa'nın eşi ve erkânıyla birlikte Mudanya'ya gittiği belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı Başkâtibi Tevfik Bey, İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Bey, Ankara Polis Müdürü Dilaver Bey, Yaveri Mazhar Bey yanındaki isimlerinden birkaçıdır. Reisicumhur Hazretleri Mudanya'dan Hamidiye Kruvazörü ile bu gece Trabzon'a hareket edecektir. Bursa'ya dönüşlerinde tamiri ve düzenlemesi yapılacak olan Çekirge yolundaki köşkte kalacaklardır sözleri ile gezisinin son günü anlatılmıştır.²⁴

1925 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (22 Eylül-8 Ekim 1925)

Atatürk'ün 1925 yılı Bursa seyahatine dair ilk haber 19 Eylül 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yer almaktadır. Gazi Paşa Hazretleri'nin Pazartesi günü İzmit-Mudanya yoluyla Bursa'ya geleceği ve büyük kurtarıcıyı karşılamak için şehrimizde büyük bir faaliyetin olduğu ifade edilmiştir.²⁵

²³ Cumhuriyet, 12 Eylül 1924.

²⁴ Cumhuriyet, 12 Eylül 1924.

²⁵ Cumhuriyet, 19 Eylül 1925.

Ankara muhabirinin bildirdiği haberde Atatürk'ün, 20 Eylül akşamı özel bir trenle Ankara'dan hareket edeceği ve Bursa'ya gelerek, on-on beş gün Bursa'da kalmasının muhtemel olduğu ve İnegöl'de de hazırlıkların yapıldığı belirtilmektedir.²⁶

22 Eylül tarihli İkdâm Gazetesi'nde; “*Reisi Cumbur Gazi Paşa Hazretleri'ne Mudanya'ya götürmek üzere Ertuğrul Yatı ile Reşit Paşa Yatı tahsis olmuştur. Reisi Cumbur Paşa'nın bunlardan hangisini seçeceği henüz belli değildir. Gazi Paşa İzmit İskeleyi'nden Nil istimbota ayrılarak istediği vapura geçecektir. Diğer vapur ile torpidoların bir bölümü rehberlik edecek bir kısmı vapuru takiben Mudanya'ya geleceklerdir. Ayrıca Gazi Paşa'nın bineceği vapura refakat etmek üzere büyük Şevket Mektep-i Sefinesi (gemisi) dün sabah İzmit'e gitmiştir. Ancak Gazi Paşa'nın Mudanya'dan Bursa'ya tren ile mi otomobil ile mi gideceği belli değildir. Belediye Başkanı Emin Bey Bursa'ya gitmek dönmek için beraberinde Belediye'nin 2 otomobilini götürmüştür*” bilgileri ile seyahatin başlangıcı anlatılmıştır.²⁷

Ayrıca; “*Gazi Paşa Bugün İzmit'ten Mudanya'ya Hareket Ediyor*” başlığıyla; “*Belediye başkanı beyle birlikte giden heyetler Reis-i Cumbur Gazi Paşa ile birlikte Bursa'ya gidecekler ve bir gece kaldıktan sonra geri döneceklerdir.*”

Bugün de Seyr-ü Sefain Kınalı Alda Vapuru'yla halk fırkası heyeti ve İstanbul milletvekilleriyle diğer milletvekilleri Mudanya'ya gideceklerdir. Fırka namına seyahate iştirak edecek olanların listesi tespit edilerek davetiye gönderilecektir.

Heyetle birlikte, parti ileri gelenleri, muhtelif kaza temsilcileri, gazetecilerden bazıları, Türk Ocağı heyeti, Kızılay temsilcileri, Muallimler Birliği temsilcileri, spor mıntıkasından bazı kişiler, ticaret odası temsilcileri, ekmekçiler, çiftçiler, hammallar ve bilumum esnaf görevlileri Mudanya'ya gidecektir. Kınalı Ada Vapuru bugün sabahleyin saat sekizi çeyrek geçe köprüünün Ada İskeleyi'nden hareket eyleyecektir.

Adı geçen vapur Gazi Paşa'nın bulunduğu vapuru beklemek üzere Bozburun'da alıkoyulacaktır. Gazi Paşa Hazretleri'nin varışı ile resmi karşılama için birlikte Mudanya'ya gidecektir” anlatımı yapılmıştır.²⁸

22 Eylül'de Bursa'ya gelen Atatürk'ün şehre girişi; “*Gazi Paşa İzmit'ten İtibaren Nihayetsiz ve Emsalsiz Tezahürat Arasında Mudanya'ya ve Öğleden Sonra Bursa'ya Geldiler*” başlığı ile verilmiştir:

“Mudanya yolunda; İstanbul heyeti güneş tam tepede iken Mudanya'ya geldi. Gazi Paşa Hazretleri henüz gelmemişlerdi. Armutlu önlerinde iken ufukta du-manlar göründü. Gelenler Gazi'yi taşıyan gemilerdi. Vapuru neşe ve sevinç sardı. İstanbul heyetinin vapuru Reşit Paşa'yı selamlayarak yaklaştı. Gazi'nin kaptan köprüsü üzerinde altın sarısı saçları, güler yüzlü ve zinde çebreleri İstanbullulara

²⁶ Cumhuriyet, 20 Eylül 1925.

²⁷ İkdâm, 22 Eylül 1925.

²⁸ İkdâm, 22 Eylül 1925.

samimi bakıyorlardı. Heyecanla çırpınıyor, Paşa var ol, diye bağırıyor, alkışlanıyor, şapkalarımızla selamlayarak. Gazi selamlarımıza sevinçli bir çehre ile mukabele ettiler. Vapurumuzda Gazi'yi ilk defa görenler derin bir sevinçle bağırıyorlardı. Gazi, torpidoya bindi. Gülnihal'deki beyeti ziyaret lütfunda bulundu. Ertuğrul Yatı'na geldi. Toplarla selamlandı. Yat İstanbul heyetini taşıyan gemi ile yan yana seyre başladı. Vapurumuzu bir endişe sarsıyordu. Acaba büyük Gazi'yi daha yakından selamlamak ve görmek mümkün olmayacak mı?

Refik İsmail Bey'in konuşmasından sonra Gazi Paşa'nın cevap konuşması yapıldı. 'İstanbul halkını temsil eden heyetinizin bu samimi ve heyecanlı hissiyat ve tezahüratından son derece memnun oldum ve duyulandım. Buraya kadar zahmet ettiniz. Heyetinize teşekkür ederim. Bu teşekkürü bütün İstanbul halkına dahi ulaştırmayı sizden rica ederim. İstanbul'u ziyaret etmek çok isterim.'

Gazi Paşa beş buçukta Mudanya'ya Ertuğrul ile geldi. Sabahtan Bursa'dan şimendiferle, otomobillerle vali, belediye reisi, halk fırkası erkânı, Türk ocağı azası, muallimler, tacirler ve esnaflardan oluşan karşılama heyetleri üç yüzü aşmıştır. Bursa halkı Gazi'yi karşılamak için Mudanya'ya gelmişti. Gazi'nin gelmesi Mudanya'da büyük sevinç uyandırmış bütün Mudanya bayraklarla donatılmış, Gazi'nin geçeceği yollarda 6 tak yapılmıştı. Sabahtan kız erkek mektepler, halk iskele başında Gazi'yi beklemişlerdir. Gazi'nin istirahatı için iskeledeki belediye binası hazırlanmıştı. Dün Balıkesir'deki teftişten gelen Ordu Müfettişi Ali Sait (Akbaytulga), Kolordu Kumandam Ali Hikmet (Ayerdem) Paşalar Gazi'yi karşılamak için Mudanya'ya geldiler.

Saat üçte Eskişehir'den Gazi'yi selamlamaya 6 tayyaremiz Mudanya'ya geldi, kasaba üzerinde 1 saat uçtu. Beşte, önde üç torpido, arkada Grandi direkte Riyaset-i Cumbur Bayrağı bulunan Ertuğrul, Kınalı Ada, Gülnihal, Reşit Paşa vapurları yanından Muavenet-i Milliye Torpidosu olduğu halde geliyorlardı. Evvela Mudanya'ya yanaşan Kınalı Ada, İstanbul heyetini iskeleye çıkardı, müteakiben Ertuğrul iskeleye yanaştı. Evvela Ordu Müfettişi Ali Sait (Akbaytulga) Paşa eşi Naciye Said Hanımla, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, vali, Bursalı karşılama heyetleri, Mudanya Kaymakamı yata giderek Gaziye arz-ı hürmet ettiler.

Gazi iskelede bekleyen İstanbullulara ve halka iltifat ederek alkışlar arasında iskeleden çıktı belediye binasında bir müddet istirahatla İstanbul heyetlerine vedadan sonra İstanbullu, Mudanyalı, Bursalı yoğun halkın alkışları arasında trene geldi.

Gazi için ayrı bir vagonlu fevkalade süslü bir tren hazırlanmıştı. ... Gazi refakatlerinde Ticaret Vekili Mehmet Ali (Cenani), Kütahya Milletvekili Nuri (Conker), Rize Milletvekili Ahmet Fuat (Bulca), Afyon Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın) Beyler, ordu Müfettişi Ali Said (Akbaytugan) Paşa, eşi Naciye Said Hanım, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Vali, Belediye başkanı, karşılama heyetleriyle hareket

ettiler. Tren yolundaki bütün köylüler şapkaları ellerinde selamlıyorlar, kadınlar 'Yaşa Gazi' diye alkışlıyorlardı.

Altı buçukta Geçit İstasyonu'na gelindi. Köylüler toplanmıştı. Gazi indi, sohbet etti. Köylülerin ellerinde yerli fötr şapkalar vardı. Gazi eline aldı, baktı başına giydi....

Tren saat yedide Bursa halkının alkış tufanları arasında Acemler İstasyonu'na geldi ve Geçit'te olduğu gibi burada da kurbanlar kesilmişti.

Gazi Mudanya'dan ayrılırken Refik İsmail Beye inşallah İstanbul'da görüşürüz müjdesinde bulunmuşlardı. Gazi yedi buçukta Bursa'ya geldi. Şehir donanmış, yollara kadın-erkek halk dökülmüştü. Şehri tezahürat sarsıyor. Muhtelif mızıkalar selamlamaya çalışıyorlardı. Belediye civarına gelince Gazi otomobilden indi. Halkın sevinç ve heyecanından doğan tezahürat arasında belediyeye girdi. Belediye çay içildi. Gazi çok memnundu... Devamında Bursa'ya geldiği zaman görüldüğü çok parlak tezahürattan daha ziyade denebilecek olan bu tezahüratı kastederek, 'Bursa'yı ilk geldiğim gibi buldum' buyurdular.

Gazi çaydan sonra alkışlar arasında yukarı köşke gitti. Gece Muallimler Birliği'nde müsamere vardı. Bursa'daki merasim pek muntazam ve parlak olmuştu. Bilhassa kız mekteplerinin temiz, güzel halleri takdir gördü."

Gazi'nin seyahati Rumca Metaritmisis isimli bir gazetenin köşe yazısında şu sözler ile anlatılmaktadır: "Gazi Paşa nereye giderse, fevkalade tezahürat, hürmete mahzar olmaktadır. Halk büyük kurtarıcıyı, büyük yenilikçi, büyük dâhiyi bir kitle halinde karşılamadır."²⁹

23 Eylül günü; Hâkimiyet-i Milliye ve İkdâm Gazeteleri'nde; "Reis-i Cümhur Hazretleri bugün köşklerinde istirahat buyurdular. Mustafa Kemal hazretlerine arzı tazimat etmek üzere Balıkesirliler namına Balıkesir valisi ve belediye başkanı ile Cumhuriyet Halk Fırkası başkanlık heyeti ve Gemlik, Orhanlı, Orhangazi, Karacabey ve Mustafakemalpaşa kasabalarından gelen heyetleri yarın Hükümet dairesinde kabul buyuracaklardır. Bu heyetler Gazi Paşa Hazretleri'nin vilayet ve kazalarına dair ziyaretlerini rica edeceklerdir. Bu akşam Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından debdebeli bir fener alayı tertip edildi. Yarın akşam da bu şerefli günleri kutlamak için Cumhuriyet Halk Fırkası namına Cumhuriyet Orkestrası ile halka bir konser verilecektir"³⁰ anlatımı verilmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde ise 23 Eylül günü; "Reis-i Cümhur Hazretleri'nin teşrifleri şerefine Bursa halkı parlak bir fener alayı tertip etmiştir. Paşa Hazretleri köşklerinin kapılarını açtırarak pür neşe balkın coşkusunu göstermeyi

²⁹ Cumhuriyet, 23 Eylül 1925; İkdâm, 23 Eylül 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 24 Eylül 1925.

³⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Eylül 1925; İkdâm, 24 Eylül 1925.

buyurmuşlardır. Gazi Paşa Hazretleri bugün dört buçukta Cumhuriyet Halk Partisi merkezinde girişimcilerin dinlenilmesini istemişlerdir. Reis-i Cumhur Hazretleri devamında Balıkesir, Gemlik, Mudanya, Orhangazi, Orhanlı ve Mustafakemalpaşa'dan gelen heyetleri kabul ederek davetlerine teşekkür etmiş ve ilk fırsatta kazalarını ziyaret edeceklerini vaat etmişlerdir. Halk Fırkası merkezinden sonra Gazi Paşa Hazretleri Türk Ocağı'nı teşrif etmişlerdir. Gazi Paşa ocaklılar tarafından takdim edilen yerli mamulden bir fôtr şapkayı giymişler ve imal eden ustalarla görüşerek mesai ikmallerini takdir güzel bir serpuş olan şapkadan pek az bir müddet zarfında erler, medrese öğrencileri ve hocaların da memnun kalacaklarını ifade etmişlerdir. Gazi Hazretleri sonra fırka karargâhına teşrif buyurmuşlardır. Gerek vilayet ve gerek Cumhuriyet Halk Fırkası ve Türk Ocağı'ndan ayrılma esnasında Reis-i Cumhur güzergâhındaki cadde ve binaları dolduran binlerce halk tarafından heyecanlı alkışlanmışlar ve hararet ve heyecanı temsil eden halkı selam ve iltifatla karşılık vermişlerdir. Yarın saat dörtte belediye meclisinde Riyaset-i Cumhur Orkestrası tarafından bir konser verilecektir” sözleri ile anlatılmıştır.³¹

24 Eylül tarihli gazetelerde 23 Eylül'de Atatürk'ün Bursa'da geçirdiği güne dair bilgilerin yine ayrıntılı yer aldığı görülmektedir ve Cumhuriyet Gazetesi'nde bilgiler şu şekildedir; “*Dün gece halk Reis-i Cumhur Hazretlerinin gelmesi üzerine fevkalade tezahürat yapmıştır. Esnaf ve halk kitle halinde caddelerde (Yaşasın Büyük Gazimiz) nidalarıyla mutluluğunu gösterdikten sonra Gazi'nin misafir olduğu Temenniye Köşkü'nün önüne kadar gitmişlerdir. Gazi Paşa Hazretleri çok yorgun bulunduklarından dışarı çıkamamışlardır. Halk gece yarısına kadar (yaşa) nidalarıyla şehir dâhilinde dolaşmıştır. Bugün Gazi Paşa Hazretleri yorgunluklarından dolayı akşama kadar bir yere gitmedikleri gibi ziyaret de kabul etmemişlerdir. Yalnız olarak Temenniye'deki köşkten Çekirge'ye kadar bir gezi yapmışlar, aynı zamanda Çekirge'deki Askeri Hastanede bulunan Ordu Kumandanı Ali Sait (Aybaytugan) Paşa'yı ziyaret etmişlerdir.*

Akşam büyük fener alayı yapılacağından halk şimdiden caddelere dolmuştur. Fener alayına kız ve erkek lise, muallim mektebi ve askeri idadi talebeleri, Türk Ocağı, Muallimler Birliği katılacaktır. Reis-i Cumhur Hazretleri yarın öğleden sonra belediyede resmî kabul yapacaktır. Gazi'yi davet ve hürmetlerini göstermek için civar vilayetlerden birçok heyetler ve bu meyanda Balıkesir'den Vali Mümtaz, Belediye Başkanı Hayri Beyler beş kişi ile otomobille Bursa'ya gelmişlerdir. Yarın Gazi tarafından kabul edileceklerdir. Yarın akşam da Cumhuriyet Halk Fırkası namına Cumhuriyet Orkestrası ile halka bir konser verilecektir.

Fener alayı önde Belediye Başkanı Cemal Bey olarak dokuz buçukta belediye önünde toplandı. Bandolar, önde kız ve erkek mektepleri, Türk Ocağı, Muallimler

³¹ Hâkimiyet-i Milliye, 25 Eylül 1925.

Birliği, fırka azaları ile cemiyet heyetleri ve halk büyük kitle halinde (Saray) Caddesi'nden tezahürata hareket olunarak Setbaşı'ndan Dar'ül Muallimin Caddesi'nden Keşiş'in yükselen eteğindeki Gazi'nin misafir bulunduğu köşke gittiler. (Yaşa Gazi) nidalarıyla milli marşlar söylediler. Reis-i Cumbur Hazretleri kapının önüne indi. Yanında Ticaret Bakanı Ali Canip Bey ve milletvekilleri vardı. Önde askeri mektep bandosuyla geçti. Gazi Paşa 'Merhaba Efendiler' diye karşılık verdi.

Birlikler sevinçle Gazi'nin önünden geçerken Gazi 'Merhaba arkadaşlar, nasılsınız?' dedi. Asker cevap verdi. 'Var ol Paşamız. Çok iyiyiz,' dediler. Sırasıyla alay geçti ve diğer kapıdan çıktı. Halk Gazi'nin önünde durdu ve pür heyecan Gazi'yi (Yaşa) nidalarıyla alkışladı. Önde Ticaret Vekili Ali Canip Bey bugün buradaki kurumları gezdi. Yarın Ankara'ya hareket edecektir.³²

Aynı haber gazetenin 25 Eylül tarihli sayısında başka detaylar ile “Gazi Paşa'nın Dünkü Ziyaretleri Hanımlarda Şapka Giymelidir” başlığı ile verilmiştir. “... Reis-i Cumbur Hazretleri bütün memurları kabulden sonra belediyeyi ziyaret etmişler ve müteakiben dört buçukta fırka binasına gelmişlerdir. Gazi'nin geçeceği yollarda halk toplanmıştı. Geçerken halk, bilhassa kadınlar (Yaşasın Gazi Cumhuriyetimiz) diyerek paşayı alkışlıyorlardı. Gazi fırkada hararetli tezahüratla karşılanarak bir müddet dinlendikten sonra kendilerine kahve ikram edildi.

Fırka müfettişi Kemal Bey vilayet, kaza ve heyetlerini Gazi'ye takdim etti. Gazi'de hepsinin ellerini sıktı. Vazifelerinde muvaffakiyetlerini temenni ederek kendileriyle sohbet etti. Seçimler sırasında kimlerin fırkayı temsil ettiğini sordu, müfettiş izahat verdi.

Sonra Gemlik, Orhangazi, Karacabey, Mudanya, Mustafakemalpaşa kazaları heyetlerini ayrı ayrı kabul etti. Bütün heyetler Gazi'ye açıklamalardan sonra memleketlerine gelmelerini istediler. Gazi, samimi hissiyatlarından dolayı teşekkür ettikten sonra fırsat bulursa geleceğini vaat buyurdular. Bilhassa Mudanyalı-lara:

'İnşallah gelmeye çalışacağım' dediler.

Karesi Vilayeti'ne Gazi'yi davete gelen Vali Mümtaz, Belediye Reis-i Hayretin, Sadettin, Adil, ocaktan Avni, öğretmenlerden Hilmi beylerden açıklamalardan sonra Gazi'yi davet ettiler.

Gazi de; 'Zahmet ettiniz. Ben de gelmeyi arzu ediyorum. Burada kaldığım müddet zarfında birkaç gün sizin için ayırmaya çalışırım. Arzum vardır. Esasen bir kere daha gitmiştim. Hürmet ve selamlarımı Balıkesirlilere söylemenizi rica ederim dediler.'

Gazi fırkadaki fotoğraflarına (Bursa hatırası 24 Eylül) cümlelerini yazarak

³² Cumhuriyet, 24 Eylül 1925.

imzalandılar. Paşa Hazretleri sonra Türk Ocağı'ni ziyaret ettiler. Erkek kadın azalar Gazi'yi alkışladılar. Kahve ikram ettiler. Misi Köyü'nde çıkan yarım okka büyüklüğündeki tatlı elmadan bir tane ikram ettiler. Arakyci esnafı Gazi'ye imal ettikleri şapkadan bir tane takdim ettiler, Gazi başına giydi:

'Bana büyük geldi' dedi. Arakycilerle uzun boylu konuştu. Başarılarından dolayı tebrik ettikten sonra: 'Her yerden hediye olarak memlekette imal edilmek şartıyla bir şapka istiyorum. Bana şöyle güzel bir şapka yapmanız da Ankara'ya o şapka ile döneyim' dedi. Şapka sohbetinde dedi ki:

'Cihan medeniyetinde başımızda bir ayrı alamet ile kendimizi hariç yapmıştık. Bugün şapkayı giydik, bundan birçok ecnebiler memnun olmamışlardır. Çünkü onlar başlarındaki şapka ile bizden fazla birçok imtiyaza sahip olmuşlardır.'

Bu esnada ocakçı bir hanım, hanımların serpuşu hakkında Gazi'den fikirlerini sordu. Gazi de: 'Hanımlar da erkekler gibi şapka giymelidirler. Başka türlü hareket etmemize imkân yoktur. İşte size bir misal: Bu başka medeni bir hanım Avrupa'ya gidip insan önüne çıkamaz' dedi.

Veda için ayağa kalktı. Ocak Reisi: 'Ocağımıza teşriflerinden dolayı ocaklı arkadaşlar pek büyük bir sürür hissetmişlerdir. Biz sizin yolunuzun yolcusuyuz. Daima sizi takip edeceğiz. Hiçbir zaman sizden ayrılmayacağız. Yaşasın Gazimiz' dedi.

Gazi; 'Memleket hissiyatını daima hassas ve yüksek bir halde bulundurmak, zihinlerdeki eski pasları atmak için en kuvvetli katkı ocaklardır. Ben bir ocakta bulunduğumdan çok memnunum. Çalışmalarınızı da gördüm, tebrik ve teşekkür ederim' cevabını verdi.

Gazi alkışlar arasında Osmangazi'deki askeri fırkaya giderek askeri kışlayı tefitiş etti. Ali Sait (Akbaştugan), Ali Hikmet (Ayerdem) Paşalarla Milletvekili Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca), Vali, Belediye başkanı beyler refakat ediyorlardı. Gazi askerlere: Nasılsınız Asker, dedi. Var ol Sağ ol Paşamız, cevabını aldı. Gazi, intizamdan memnun olarak fırka binasında on beş dakika kaldı. Limonata, kurabiye ikram edildi. Askere veda ederek Çekirge'ye gittiler. Yarın akşam belediyede ziyafet vardır.

Ayrıca bu akşam Muallimler Birliği Salonunda Cumhurbaşkanlığı Orkestrası tarafından büyük bir müsamere verildi. Salon davetlilerle hınca hınç dolu idi. Evvela kız erkek öğretmen okulları orkestrasının katılımıyla İstiklal Marşı'nı okundu ve çok alkışlandılar. Bugün Gazi Paşa'ya bir albüm ile el işleri dershanesinde vazo, İpek böceği koleksiyonu takdim edilmiştir" ayrıntıları ile tekrar verilmiştir.³³

³³ Cumhuriyet, 25 Eylül 1925; İkdâm, 25 Eylül 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 27 Eylül 1925.

25 Eylül'de Gazi Paşa günü köşkte istirahat ile geçirmiştir. Akşam altı buçukta İstanbul'dan gelen Dar'ül I Muallimin heyetini kabul etmiştir. Heyet talebelerle köşk dâhilinde beklerken, Gazi köşkün civarındaki gezintisinden dönmüştür. Konukları salona alarak sigara ve kahve ikram etmiştir. Atatürk öğretmenler ile ayrı ayrı dersleri hakkında sohbet ederek, bazı sorular sormuştur. Kimya öğretmeni Rüşti, hayvanat öğretmeni Cemal ve Fransızca öğretmeni Suat Beylerle derslerin işleniş hakkında görüşmüşler ve fikirlerini beyan etmişlerdir.

Öğrenciler Gazi Paşa'dan müsamereye katılımlarını rica etmiş ve Mustafa Kemal Paşa öğrencilerin bu ricasını kabul etmiştir. Gazi Paşa Hazretleri saat dokuzu on beş geçte refakatlerinde Nuri (Conker) Bey (Kütahya), Fuat (Bulca) Bey (Rize), Hilmi (Oytaç) Bey (Malatya) ve maiyetleri erkânı bulunduğu halde Muallimler Birliğine candan alkışlar arasında gelmiştir.

Beş dakika sonra Vali Bey, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Belediye başkanı, Balıkesir heyeti, üç dakika sonra da Ali Said (Akbaytugan) Paşa eşleriyle gelmiş ve Gazi Paşa, Naciye Hamını sağlarına almıştır. Müsamere ayakta dinlenen İstiklal Marşı ile başlamış, Dar'ül Muallimin Marşı'ndan sonra Müdür Alâeddin Bey sahneye gelerek bir konuşma yapmıştır.

Tamburi Refik (Fersan) ve Münir (Nurettin Selçuk) Beylerin faslı alkışlanmış ve tekrarlanmıştı. Şahabettin Süleyman merhumun 'Muallim'i büyük bir başarı ile temsil edildi. Gazi Paşa İstanbulluların 'Cumhuriyet' ve 'Zafer' marşlarını büyük bir dikkatle ile dinledi, güftelerini istedi. Müsamereye üçüncü defa olarak (Zeybek) rakısıyla nihayet verildi.³⁴

26 Eylül günü Atatürk, Bursa Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Kemal Bey ile birlikte Halk Fırkası'ndan gelen 2 kişi ve Bursa Türk Ocağı Başkanı ve ocaktan iki kişiyi saat 16.00'da köşklerinde kabul edip, 20 dakikalık bir görüşme yapmıştır. Aynı gün Eski Hidiv Abbas Hilmi Paşa onuruna Ali Said (Akbaytugan) ve eşi ile Ali Hikmet (Ayerdem)'in de katıldığı bir yemek vermiştir. Saat 20.20'de Muallimler Birliği'ne gelmiştir. Abbas Hilmi Paşa sol tarafında oturmuş, ayakta dinlenen İstiklal Marşı ile müsamereye başlanmıştır. Sonrasında Cumhurbaşkanlığı orkestrası çeşitli parçalar çalmıştır. Abbas Hilmi Paşa seyahatinde Çekirge ve Kü-kürtlü'de uygun yerlerin kamulaştırılması ile modern bir işletmek inşası ve uzmanlar getirilmesi için Gazi Paşa'ya vaat de bulunmuştur.³⁵

Atatürk 28 Eylül günü bir süre Çekirge köşkünde dinlenmiş sonra Cumhuriyet Köşkü'ne geçmiştir. Yarın saat 14.00'da ise şapka düzenlemesini destekleyen bir miting yapılacaktır.³⁶ Bu mitingde Bursalıların büyük tezahüratı altında Gazi'nin

³⁴ Cumhuriyet, 26 Eylül 1925, Hâkimiyet-i Milliye, 27 Eylül 1925.

³⁵ Cumhuriyet, 27 Eylül 1925; İkdâm, 28 Eylül 1925.

³⁶ Cumhuriyet, 28 Eylül 1925.

konusması dinlenmiş ve Bursalılar baştan aşağı şapka giymişlerdi. Saat 14.00'da Belediye önünde Müze Müdürü Hasan Fehmi Bey'in konuşması ile bir miting yapılmıştır. Sonra Atatürk'ün ikamet ettiği köşke gelmişler burada da Türk Ocağı Delege Mesulü Doktor Şefik Bey bir konuşma yapmıştır.³⁷

Bu konuşmalardan sonra Atatürk şu konuşmayı yapmıştır; *“Muhterem arkadaşlar, sizi yekpare bir vicdan halinde karşımda görüyorum. Bu kalbe bütün vicdanımla temas ediyorum. Bu temas bana çok yüksek saadetler bahşediyor”* şiddetli alkışlar.

Arkadaşlar, ben öteden beri muhterem Bursalıların bu yüksek kabiliyette olduğuna çok kani idim. Fakat maatteessüf üç beş ahmak bu kitlenin üstüne çıkmış bu zekâ kabiliyetini örtmek istediler. ‘Kahrolsun nidaları’ Hâlbuki hakikatın örtülme imkânı olmadığı bu günkü tezahüratla görünmektedir.

Cümlelenize tercüman olarak beyefendi biraderimizin söylediği sözlerden çok duyulanmış ve minnettarım; bu samimiyete teşekkür ederim. Bu çok coşkun hissiyata, hal-i galeyanda bulunan tezahürata layık olduğu veçhile mukabelede bulunmaya görüyorsunuz ki aşırı heyecanım manidir (alkışlar) yalnız sözlerime daha birkaç kelime ilave edeyim.

Arkadaşlar bir zamanlar bu milletin başına fes giydirebilmek için şeyhülislamlar değiştirildi. Fetvalar çıkarıldı. Büyük bir şükran ve övgüye layık bugün milletimiz böyle pısrık, manasız, mantıksız, vasıtalarından hiç birine ihtiyaç duymuyor. Bu gibi yönlendirmeye ihtiyaç göstermiyor, bizim rehberimiz ise kalbinizin sıcaklığı, aldığımız ilhamdır başka bir şey değil.. Ve olamaz. (Alkışlar)

Muhterem Bursalılar, samimiyetle, katiyetle ifade etmek isterim ki, hep beraber takip ettiğimiz yol doğrudur, uygundur. Bu yol bizi mutluluğa götürecektir. Tereddüde mahal yoktur. Takip ettiğimiz yolun cidden uygun olduğu yine sizin hal ve zatınızdan ve ali hareketlerinizden bellidir. (Alkışlar)

Arkadaşlar, takip ettiğimiz yol demek içimizden her hangi birimizin çizdiği açık yol demektir. Onun için doğrudur, sabittir. (Alkışlar)

Arkadaşlar, memleketimizin her yerinde aynı hissiyat görünmekte fakat bu hissiyatın fiilen açığa vurulması bugün ilk defa Bursa'da oluyor. Bunu yapan sizlere ve tertip heyetine büyük bir samimiyetle teşekkür eylerim. (Sürekli alkışlar)

Bu hitabe ile sevinçli gayeye varan halk ‘Yaşasın Gazimiz, Sevgili Babamız’ sesleriyle hissiyatını göstermiş ve Reis-i Cumhuri Hazretleri'nin önünden bir resmigeçit yaparak saat üç buçukta dağılmıştır. Şapka tedarik edemeyenler şimdilik başı açık gezmektedirler.

³⁷ Cumhuriyet, 29 Eylül 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 29 Eylül 1925.

Gazi Paşa Hazretleri saat 5.45 de Çekirgede Splendid Otel'e gitmiş ve bir müddet istirahat buyurmuşlardır.³⁸

28 Eylül akşamı Çekirge Splendid Otel'de banyo aldıktan sonra Çekirge Köş-künde Kırkağaç heyetini kabul etmiştir. Aynı gün Bursa konserve fabrikası sahibi İhsan Bey Vali aracılığıyla Atatürk'e üretimlerinden 2 sandık meyve şurubu ile sebze konserve turşusu takdim etmiştir.³⁹

29 Eylül'de Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri yanında Vali Hasan Kemal (Gedek), Belediye Reisi Cemal (Yağcıboyu) Beyler, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Fırka Kumandanı, milletvekilleri ve maiyetleri erkânı olduğu halde Mudanya'ya gelmiştir. Paşa Hazretleri geceyi Mudanya'da geçirecek olup ve yarın Bursa'ya dönecektir.

Atatürk Halk Fırkası defterine şu satırları yazmıştır; “*Mubterem Mudanyalı-ların geçen seçimde gösterdikleri vefayı ve programımıza şuurlu irtibatı ispat eden hareketlerini lisan-ı şükran ve takdir ile kayıt etmeyi vazife bilirim. Gazi M. Kemal*”

Gazi Paşa Hazretleri akşamüzeri iskeleye yanaşmış bulunan sabık Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın yatına gitmiş ve yat müteakiben dokuzda denize açılmış, Mudanya önlerinde gezinti yapmışlardır.⁴⁰

Atatürk 1 Ekim'de Muradiye İstasyonu civarındaki dokumacılık fabrikasının temel atma törenini saat beşte yapmıştır. Ali Sait (Akbatugan) ve Ali Hikmet (Ayerdem) Paşalarla, Vali, Fırka kumandanı, Halk fırkası müfettişi, Belediye reisi-başkanı, İş Bankası genel müdürü, kurum temsilcileri, davetli müdürler hazır bulunmuşlardır.

Reis-i Cumhur Hazretleri maiyetleri ile saat dört buçukta gelmişti. Lacivert kostüm ve fötr şapka giymişlerdi. Gazi Paşa Hazretleri ile hazırda bulunanlar sigara, pasta, şurup ikramından sonra şirket heyet idaresinden İsmail Hakkı Bey'in konuş-masıyla merasime başlamışlardır.

Sonrasında Atatürk ayağa kalkarak ve şu konuşmayı yapmıştır; “*Mubterem ko-nuklar, Bursa'da bir dokumacılık şirketi teşkil edildiğine memnuniyetle haberdar olmuştum. Bugün bu şirkete ait fabrikanın açılış merasiminde bulunmak fırsatını sevinçle karşıladım.*

Efendiler, Bursa başlı başına bir sanat memleketi olmaya pek kabiliyetlidir. Onun için çok temenni ederim Bursa'da her şeye ait fabrikalar çoğalsın hiç olmazsa türbelerinin adedine yaklaşılsın.

³⁸ Cumhuriyet, 29 Eylül 1925.

³⁹ Cumhuriyet, 29 Eylül 1925.

⁴⁰ Cumhuriyet, 30 Eylül 1925; İkdâm, 30 Eylül 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 1 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

Malum-u alilerinizdir ki ayrı teşebbüslerin muvaffak olması zor şartların ortadan kalkması meselesidir. Büyük işler, önemli girişimler ortak çalışma ile mümkündür. Muhterem Bursalıların ufak, büyük, sermayeleri küll haline getirerek bu güzel memleketin maneviyatından az zamanda azmi istifade edeceği ve ettireceği hakkındaki kanaatim çok kuvvetlidir. Okunan hitabede şahsıma ait iltifatlı sözlerle burada teşekkür ederken Hükümet-i Cumhuriyenin bu gibi mali teşebbüsleri daima himaye edeceğini belirtirim. Bu tesiste hâkim olan İş bankasına özel olarak teşekkür ederim.”

Saat beşte Gazi Paşa temele inerek içinde 20 adet gümüş, nikel ve bronz para ve hatıra yazılı kâğıdı içeren şişeyi temele koyarak bir mala kireç ve iki çekiç vurmuştur. Buradan Fenerbahçe takımı ile karma takımın maçını izlemek için Acemlere gitmiş ve tribünden izlemiştir.⁴¹

İkdam Gazetesi'nde “Yeşil Bursa'dan İstanbul'a Mektup” başlığı ile verilen haberde; Atatürk'ün Perşembe günü öğleden sonra Vilayet Dairesi'ni Cumhuriyet Halk Fırkası'nı, Türk Ocağı'nı ziyaret ettiği belirtilmektedir. Gazi; Türk Ocağı'nda ocaklılara büyük iltifatta bulundu. Ocaklılar Gazi'ye Bursa hatırası olarak Bursa keçecileri tarafından yapılan bir fötr şapka hediye edilmiştir.⁴²

2 Ekim'de köşkünde dinlenmiş akşamüzeri otomobille gezinti yapmış, gece de Kız Öğretmen Okulu'nun düzenlediği müsamereye katılmıştır.⁴³

3 Ekim'de İstanbul Türk Lokantacıları belediyenin büyük salonunda Gazi'nin şerefine bir ziyafet vermiştir. 1.15'te Gazi, Ruşen Eşref (Ünaydın), Nuri (Conker), Recep Zühdü (Soyak) Beyler ve maiyetleri erkânıyla otomobillerle belediyeye gelmişlerdir. Kapıda Belediye Reisi Cemal (Yağcıboyu) Bey, girişte Ali Sait (Akbaytugan) ve Ali Hikmet (Ayerdem) Paşalar, Vali ve Fırka kumandanı karşılamıştır. Gazi sıra olmuş lokantacıların ellerini sıkarak iltifat etmiş, küçük salonda bir müddet istirahatetten sonra yemek salonuna gelmiştir. Sağlarında Ali Sait (Akbaytugan) Paşa, Ruşen Eşref (Ünaydın), Nuri (Conker) Beyler, sollarında Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Vali Bey bulunuyorlardı.

Yemek listesi: Tavuk çorbası, mayonezli levrek, mantarlı bezelyeli hindi palazı, dana fileto, soğuk bıldırcın dolması, kuşkonmaz, hasret tatlısı ve meyve.

Yemekte konuşmalar yapılmış ve Atatürk'te aşağıdaki konuşmayı gerçekleştirmiştir:

“Muhterem Efendiler, İstanbul Türk lokantacılarının İstanbul'dan Bursa'ya kadar zahmet ederek burada bu ziyafeti tertip etmeleri çok nazik, çok ince ve çok samimi bir harekettir...”

⁴¹ Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel (Ekim) 1925; İkdam, 2 Teşrinievvel (Ekim) 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 4 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

⁴² İkdam, 2 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

⁴³ Cumhuriyet, 3 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

Efendiler, çok temiz tertip olunmuş müzeyyen(süslü) sofranızda haz ile oturdum. Sofra hizmetinin intizamla cereyanına şabîtt oldum...

Efendiler, sofrâ tertibi, sofrâ hizmeti cidden mühimdir. En ehemmiyetli ihtiyacat medeniyemizdendir...

Arkadaşlar teşekküllerimi tekrar ederken İstanbul'a dönecek bilcümle arkadaşlarınıza hissiyatımı ve muhabbetlerimizi bildirmenizi rica ederim."

Lokantacıların ellerini sıkarak alkışlar arasında ayrılmıştır.

Haberde; Atatürk'ün yarın halk fırkasının 70 kişilik çay ziyafetine katılacağı ve Cuma günü Bursa hareketi ihtimali olduğu da anlatılmaktadır. Köylünün Gaziye yaprak tütün koleksiyonu taktim ettiği ve Gazi'nin pazartesi (yarın) Balıkesir'e, oradan da Edremit ve Ayvalık'a da gitmelerinin muhtemel olduğu bilgisi de verilmektedir.⁴⁴

4 Ekim'de Atatürk kendisi için düzenlenen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çay ziyafetine saat 16.00'da katılmış, saat 18.00'da köşküne dönmüştür. Dış kapıda Müfettiş Kemal Bey, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Vali ve diğer kişiler tarafından karşılanmış, salonda bir müddet istirahatten sonra ziyafet başlamıştır. Binanın gayri müsait olmasından dolayı, Gazi ve refakatindekiler için istirahat edilen salonda hususi, diğer davetliler için diğer salonlarda iki büyük sofrâ hazırlanmış ve masalar çiçeklerle süslenmiştir.

Ziyafet esnasında İzmir Milletvekili (Mustafa) Necati (Uğural) Bey, Afyon Milletvekili İzzet Ulvi (Aykurt) Bey, Karahisar Milletvekili Refet Bey, Urfa Milletvekili Öğretmen Münif Kemal Bey gelmiştir. Gazi (Mustafa) Necati Bey'i salona almış ve ziyafetten sonra Gazi, Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Refet Bey ve Müfettiş Kemal Bey ile özel sohbet etmiş, özellikle ziraattan konuşmuşlardı. Bugün bonjur ve melon şapka giymişlerdi. Gazi 6.30'da fırkanın önünü dolduran halkın alkışları arasında köşklerine dönmüştü.

Gazi'nin İstanbul'dan getirdiği 50 Türkçe Kurandan birisini kendisi alacak, birisi Türk Ocağı'na 48'i de münasip camilere verilecektir. Gazi bunların hepsini imzalamıştı. Salı günü Gemlik'e gidip dönecek olup Balıkesir'e gitme günü belli değildir. Ocak çarşamba günü vereceği çay ziyafetine gelmelerini rica etmiştir. 'Kalırsam memnuniyetle gelirim' demiştir.⁴⁵

Atatürk 6 Ekim'de; öğleden sonra Gemlik'e gitmiştir. Güzergâhta birçok taklar yapılmış, bu taklar '*Hoş Geldiniz Gazi Paşamız*', '*Var Olsun Kurtarıcımız*', '*Gemlik Türk'ün Milli Kahramanı Mustafa Kemal'i Selamlar*' levhalarıyla süslenmiştir.

⁴⁴ Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

⁴⁵ Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel (Ekim) 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 6 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

Şehrin girişinden belediyeye kadar halk ile dolmuş, bir heyet Gazi'yi karşılamıştır. Reis-i Cumhur gri kostüm, gri şapka, sarı iskarpin, giyinmiş olarak ve geniş caddede dolduran halkın alkışları, Yaşasın Sevgili Gazimiz, Çok Yaşa Gazi, Yaşa nidaları arasında halkı selamlayarak yayan belediyeye gelmiştir. Halk tamamen şapkalıydı, Belediye önünde kız mektebinden Nihal Hanım Gazi'ye bir büyük buket takdim etmiş, sonra belediye balkonuna çıkmış, devamlı Paşa nidaları arasında çekilerek salona dönmüş ve istirahat etmiştir. Salonda limonata, kahve takdim edilmişti. Vali, Kaymakamı, kaymakam mahalli memurlarını, reisleri, fırka ve belediye heyetlerini, öğretmenleri, ticaret odasını, Ali Said (Akbaştugan) Paşa'da eşraftan Nuri Paşa'yı, Galip Bey'i takdim etmişti.

Gazi Belediye'den sonra Halk Fırkası'na gitmiş ve kaza ve nahiye heyetlerini kabul ederek geçen seçimde Gemlik'in ticari, sıhhi ve umumi durumu hakkında çeşitli sorular sormuştur. Fotoğraflarının üzerinde de (6 Teşrinievvel 1925 Gemlik Cumhuriyet Halk Fırkası'na. Gazi Mustafa Kemal) ibaresini yazarak hediye etmiştir.

Atatürk saat ikide Asker dairesine gelmiş ve sonra belediye tarafından şereflerine verilen yirmi kişilik ziyafete katılmıştır. Yemeği takiben Gemlik Cumhuriyet Halk Fırkası Mutemedi ve Belediye Başkanı Ziya Bey, Reis-i Cumhur Hazretlerine konuşma yapmıştır.

Atatürk bu konuşmaya cevaben: “*Muhterem Gemlik abalisi adına yaptığınız beyanatınızdan pek ziyade memnun ve mutlu oldum. Geçen defa geldiğimde olduğu gibi bu defa da gösterdikleri tezahürat ve samimiyetten dolayı çok memnun ve mutluyum. Özel olarak da teşekkür ederim. Teşekkürlerimi münasip şekilde halka duyurmanızı da rica ederim*” demişlerdir.

Sonra fırka önünde toplanan caddeleri dolduran halkın alkışları arasında, Yaşa nidaları arasında otomobillerine binerek Bursa'ya dönmüştür. Gemlik seyahatinde Gazi'ye başkâtip Tevfik (Bıyıklıoğlu), Milletvekili Fuad ve Recep Zühdü (Soyak) Beyler refakat etmişlerdi.⁴⁶

8 Ekim'de Bursa'dan ayrılan Atatürk'ün kentten ayrılışı gazetelerde şu şekilde anlatılmaktadır. “*Gazi Paşa Hazretleri bütün Bursa halkının sıcak ve samimi tezahüratı ile uğurlandı. Reis-i Cumhur Hazretleri'ni uğurlamak üzere daha seher vaktinde kadın erkek bütün Bursa halkı Acemlere kadar bütün güzergâhı doldurmuştu. Mustafa Kemal Paşa hazretleri saat sekizde yönetici memurlar, mektepler, esnaf cemiyetleri, kıta'atı askeriye, jandarma, polis müfrezeleriyle kendilerini uğurlamaya koşan halkın tezahürat saygısı arasında Bursa'dan ayrıldılar ve saat 08.45'de Mudanya'ya geldiler.*

⁴⁶ Cumhuriyet, 7 Teşrinievvel (Ekim) 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 8 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

Mudanya Kasabası'nın girişinde Ali Sait (Akbaytugan), Ali Hikmet (Ayerdem) Paşalar, Bursa milletvekili Hasan Refet (Canitez) Beyle, Vali ve Halk Fırkası Başkanı ve azaları tarafından karşılandılar. Paşa Hazretleri Mudanya İskeleyi'ne yanaşmış olan Ertuğrul Yatı'na teşrif ederken resmi selam veren askeri kıtayı teftiş ettiler. Kurtarıcı misafirin 'Allaha ısmarladık' hitabına karşı askeri ve mektep talebesi ve halk kitlesi tarafından güle güle paşam karşılığı verilmiştir. Paşa Hazretleri Bursa'da bulundukları müddet zarfında çok samimi hassasiyet ile dolduklarını ve bu hatıranın gelecek sene tekrarını arzu buyurdıklarını valiye söylemişlerdir. Vali Bey karşılık olarak teşekkür etmiş ve ilkbaharda gelmelerini rica etmişlerdir. Dokuzda Sait (Akbaytagun) ve Ali Hikmet (Ayerdem) Paşalar, Rize Milletvekili Fuat (Bulca), Fırka Kumandanı Mustafa, Başkâtip (Tevfik Bıyıklıoğlu) Seryaveri Rasuhi (Savaşçı) Bursa Belediye Başkanı Cemal (Yağcıboyu) Beyler ile birlikte Bandırmaya gittiler. Yat saat 09.20'de binlerce halkın alkışları arasında hareket etmiştir. Sabili dolduran halkın bazıları mendilleri sallıyor, herkes yüksek sesle hayırlı seyahatler temenni ediyorlardı.”⁴⁷

1926 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (20 Mayıs-13 Haziran 1926)

Atatürk, 1926 yılı Mayıs ayının 20'sinde Eskişehir, Bozüyük ve Bilecik'i ziyaret ettikten sonra saat 20.00'da Bursa'ya gelmiştir.⁴⁸ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde; “*Reis-i Cümhur Hazretleri Bilecik - Yenişehir yoluyla akşam 20'de Bursa'ya geldi ve Çekirge yolundaki köşklere gittiler. Sabahleyin karşılamaya giden kişiler, ordu müfettişi Said, kolordu komutanı Hikmet (Ali Hikmet Ayerdem) paşalar, Vali Hasan Kemal (Gedelek) Bey, Bilecik-Karaköy'e geç vardıklarından burada Mustafa Kemal Paşa ile buluşamadılar. Gazimizi şehre 15 kilometre mesafede Kestel civarında Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişi, fırka heyet-i idaresi, defterdar, jandarma komutanı, belediye reisi, polis müdürü ve civar köylerden toplanan Cumhuriyet Halk Fırkasının köy ocaklarından 150 atlı ve binlerce halk ellerinde flamarla istikbal karşıladılar. Gazi Hazretleri otomobillerinden inerek karşılayanlar iltifat ettiler. Köylülere; 'Merhaba arkadaşlar, nasılsınız, iyi misiniz?' diye sordular. Halk cevaben 'Merhaba paşam, iyiyiz, sağlığınıza duacıyız' dediler. Evvelce bildirilen emirleri dolayısıyla şehirde resmi bir karşılama yapılmamakla beraber, yine caddeleri binlerce halk doldurmuş, Cumhuriyet Halk Fırkasının flamalı bini geçen atlı ve piyadeler yollarda saf bağlamış bulunuyordu. Reis-i Cümhurumuz*

⁴⁷ Cumhuriyet, 9 Teşrinievvel (Ekim) 1925; Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrinievvel (Ekim) 1925; İkdâm, 9 Teşrinievvel (Ekim) 1925.

⁴⁸ Vakıf, 21 Mayıs 1926.

köşklerinin bahçelerinde gayet güler yüzlü olarak beraber olduğu kişilere veda ederek istirahat çekildiler” sözleri ile anlatılmıştır.⁴⁹

21 Mayıs günü Atatürk'ü köşkünde Ali Sait (Akbaytugan), Hikmet (Ayerdem) Paşalar ve Vali ziyaret etmişlerdir. Gazi Paşa Bursa'da bulunduğu sürede hiçbir merasim yapılmamasını emretmiştir.⁵⁰

22 Mayıs günü; Gazi Paşa, Başkâtibi Tevik (Bıyıkloğlu), yaveri Rasuhi (Savaşçı), Bursa Milletvekili Hasan Refet (Canitez) Bey, Nabizade Hamdi (Ülügen) Bey beraberlerinde olduğu halde bugün saat 16'yı 45 geçe belediyeye ve 17'yi 5 geçe valiliğe gelmiştir. Paşa Hazretleri belediyeden ayrılırken Belediye başkanının ricasını kabul edip grup halinde fotoğraf çektilmesine müsaade etmişler ve saat 7'yi 20 geçe Temenna'daki köşklere kadar bir gezinti yaptıktan sonra Çekirge yolundaki köşklere geri dönmüşlerdir.⁵¹

Atatürk 23 Mayıs günü saat on altı yirmi de askeri fırkayı teftiş etmiş ve fırka kumandanı ile iki saat kadar özel bir görüşme yapmıştır. Gazi Hazretleri sonra hemen Gazi Parkı gezerek, mekteplilerin '*Yaşasın Gazimiz*' sesleri arasında doğru köşklere dönmüştür. Reis-i Cumhuriyet at üzerinde ve mareşal elbisesiyle hükümet meydanına heykellerinin dikilmesi için Vali beyin ricasını uygun bulacaktır.

Bursa'ya gelen musiki heyeti Atatürk şerefine bir konser verecek, ziraat mektebi de yakında bir balo tertip edecektir. Mustafakemalpaşa kazasından gelen karşılama heyeti de Gazi'yi şehirlerine davet ve teşriflerini rica etmiştir.⁵²

Aynı gün Mustafakemalpaşa Kazası heyeti bu gün saat on yedide Valinin önderliği ile Reis-i Cumhur Hazretleri'nin huzuruna kabul edilmiştir. Bu gece Atatürk; Vali, Belediye başkanı ve ordu kumandanlarını köşklere tertip buyurdular. Bir ziyafete davet etmiştir. Yarın akşam Muallimler Birliği Salonunda bir müsamere verilecektir ve Gazi Paşa bu müsamereye teşrif buyuracaklardır.⁵³

25 Mayıs günü Atatürk köşkünde dinlenmiş saat 18'de Karesi, Bandırma ve İnegöl'den gelen heyetleri kabul etmiştir. Akşam Vali, Halk Fırkası müfettişi, Belediye başkanı ve kendi başyaveri ile yemek yemiştir.⁵⁴

28 Mayıs günü Moda Vapuruyla İstanbul'dan öğretmenler, Türk Ocağı ve Sanayi-i Nefise heyetin şehrimize gelmiştir. Reis-i Cumhur Hazretleri bu heyetleri saat on sekizde kabul etmiştir.

Önce Çallı İbrahim Bey, Sanayi-i Nefise heyeti adına Gazi'nin huzuruna girdi ve kısa bir konuşma yaptı. Çallı İbrahim Beyin konuşması sonrası Reis-i Cumhur

⁴⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1926.

⁵⁰ İkdâm, 23 Mayıs 1926.

⁵¹ Vakıf, 23 Mayıs 1926.

⁵² Vakıf, 24 Mayıs 1926.

⁵³ Vakıf, 25 Mayıs 1926.

⁵⁴ İkdâm, 26 Mayıs 1926.

Hazretleri heyetleri birer birer kabul etmiş ve hepsine ayrı ayrı iltifatta bulunmuştur.

Reis-i Cumhur Hazretleri bugün saat on yedide merkeze bağlı yerler heyetlerini kabul etmiş ve akşamüzeri araba ile Çekirge'ye dönmüştür.

Dar ül Elhan Heyeti Bursa'ya gelmiştir ve Heyet ilk konserini bu gece verecek ve Gazi Hazretleri de bulunacaktır.⁵⁵

29 Mayıs günü Atatürk Dar'ül Elhan tarafından verilen konsere katılmıştır. Aynı gün saat 17.30'a kadar köşkünde kalmış sonra Bursa civar çiftliklerinden Dikencik Çiftliği'nde şerefine verilen ziyafete katılmıştır.⁵⁶

30 Mayıs günü Atatürk, Ali Hikmet (Ayedrem), Süreyya (İlmen) Paşalar ile Belediye Başkanı'nın katıldığı özel bir davet vermiştir. 1 Haziran gününü köşkte geçirmiş sonra Zaro Ağa'yı kabul etmiştir. Sonrasında Kükürtlü'de Ali Hikmet (Ayerdem), Ziya Bey, Vali, Belediye başkanı, Niğde milletvekili Ebubekir Hazım (Tepeyren) Bey, Atatürk'ün başkâtibi ve başyaveri ile Şark Musiki Heyeti'nin hazır bulunduğu bir ziyafet vermiştir.⁵⁷ Bu akşam Süreyya Paşa, Türk Musiki Cemiyeti tarafından Muallimler Birliğinde bir konser düzenlemiş olup Atatürk de saat 22.00'da Konsere katılmıştır.⁵⁸

Birliği dolduran 1.500 kişiyi geçen halkın müthiş ve sürekli alkışları ile salona geçmiş ve iki dakika ayakta durmuştur. Alkış 5 dakika devam etmiş olup konser yarımaya kadar sürmüştür. Gazi Hazretleri Şark Musiki Heyetini takdir etmiş ve Anadolu Köçekçe Havasını beğenmiştir. Bu kısım halkın ısrarıyla iki defa çalınmıştır. Gazi Paşa Hazretleri şiddetli alkışlarla otomobillerine kadar gitmişler ve herkese iltifat buyurmuşlardır.

Konsere Dar'ül Bedai heyetinin bütün isimleri gelmiştir. Heyet bu gece '*Devlet Kuşu*' piyesini temsil etmiştir ve gelecek hafta salı günü de Atatürk'ün himayesindeki Tayyare Cemiyeti yararına Dar'ül Bedai tarafından büyük bir müsamere verilmesi planlanmıştır.⁵⁹

2 Haziran'da İstanbul Hükümet, Atatürk'ü ziyarete gelmişti. Vali, Halk Fırkası müfettişi, fırka heyet-i idaresi, erkân-ı vilayet, Belediye başkanı, Türk Ocağı tarafından Mudanya'da karşılandılar. Heyet yarım saat kadar belediyede dinlendikten sonra saat 16'da Reis-i Cumhur Hazretleri tarafından kabul edildi. Takip edilen sıraya göre İstanbul Valisi, Meclis Umumi Vilayet Şehremini, Cemaat-ı Umumiye Belediye, Darülfünun Emmini, Fakülte Öğrenci Cemiyetleri, Mekatib-i Âliye, birlik ve mektepler, vesaire cemiyetler, ameli hayat, mektep erkânı ve kız talebe hocaları,

⁵⁵ Vakıf, 29 Mayıs 1926.

⁵⁶ İkdâm, 30 Mayıs 1926.

⁵⁷ İkdâm, 2 Haziran 1926.

⁵⁸ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Haziran 1926; İkdâm, 2 Haziran 1926.

⁵⁹ Vakıf, 3 Haziran 1926.

fakülteler, Dar'ül Şifa Kadınlar Cemiyeti, Halkalı Ziraat, Dar'ül Muallimin, mühendis mektebi, Öğrenci Cemiyeti, Mektebi Âliye Talebe Birliği, Kız ve Erkek Ameli Hayat Mektebi, Baro, Avcılar, Eczacılar, Hisseler Borsası, İdame-i İttifak, Ticaret Odası, Ticaret Birliği, Adapazarı İslam, esnaf, emlak ve borçlar, itibar-ı milli, iş, ticaret, sanayii, ziraat, sanayi ve maalden milli iktisat bankaları, mavnacılar, yükleme ve taşıma nakliyat umumiye şirketleri, Türk Ocağı, Tarih Encümeni, Cumhuriyet Halk Fırkası, Himaye-i Etfal, Harp Malûllerini Çalıştırma Cemiyetleri, diş doktorları, Emraz-ı Ziraat Cemiyeti, Sipahi Ocağı, Tayyare Cemiyeti, Eyüb Fakirperver Cemiyeti, Kadınlar Birliği, Eyüb Gençler Birliği, Gençler Teali Cemiyeti, Muallimler Birliği, Asker Öğretmenler Birliği, Malulin-i Askeriye, Matbuat Gazeteciler Cemiyeti, Mensucat Fabrikaları Birliği, arabacılar, ekmekçiler, amele, ayakkabıcılar, otacılar, bakkallar, börekçiler, bahçevanlar, bedestan, haberciler, mensucat, döşemeci, yorgancı, sepetçiler, saraçlar, şoförler, sınai madeniye, sodacılar, amele teali, kayıkçılar, sandalcı, kabzımallar, keresteciler, localar, yanıcı maden ve cevher madeniye, mobilyacı, maden kömürü, yükleme ve eleme cemiyetleri karşılamada bulunmuşlardı.

Şehremini Muhiddin (Üstündağ) Bey İstanbulluların şükran ve saygılarında bahseden bir konuşma yapmış, Gazi Paşa şu karşılığı vermiştir:

'İstanbul'un muhterem halkını temsil eden güzide heyetinizi derin samimiyetle selamlarım. İstanbulluların hakkımda bildirdikleri muhabbeti her fırsatta olduğu gibi öncelikle heyet Bursa'ya kadar göndermek suretiyle göstermelerinden çok müteşekkirim. Benim de muhterem İstanbul abalisi hakkında kalbimde yerleşmiş olan muhabbet ve hürmetin daimi olacağını açıklamaya gerek görmem. Muhterem İstanbulluların bizzat selamlamakta bahtiyar olacağım günün uzak olmadığını beyan edebilirim. Şimdilik muhterem İstanbul abalisine sıcak ve samimi selamlarımı bildirirkenizi rica ederim.'

Müteakiben köşkün bahçesinde heyete bir çay ziyafeti verilmiştir. Reis-i Cumhur Hazretleri kabul salonunda Vali, Belediye başkanı, İstanbul Halk Fırkası müfettişi, Polis Müdürü Ekrem Beylerle bir müddet sohbetten sonra köşkün bahçesinde bir gezinti yapmıştır. Bu esnada muhtelif fotoğraflar alınmış ve Şark Musiki Heyeti köşkün salonunda yarım saat süren bir konser vermiş, Heyet saat 18'de bir törenle Mudanya'ya gelmiştir.⁶⁰

Aynı haber Vakit Gazetesi'nde; *"Bizi orada Bursa valisi, belediye reisi, halk fırkası müfettişinden mürekkep bir heyet karşıladı. Program gereğince saat on ikide Mudanya'dan hareket ettik. Mudanya'dan Bursa'ya kadar uzanan ovaları, dağları, tepeleri çok beğendim, onlar ne güzel yeşillik, ne güzel tazelikti. Trenin iki yanındaki bahçelerden küçükçük çocuklar biteviye:*

⁶⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1926.

'Gazete, gazete' diye bağırlıyorlar, biz de cebimizden sabahleyin İstanbul'dan aldığımız gazeteleri rüzgâra bırakıyorduk.

Saat 14.10'da Demirtaş İstasyonu'na gelmiştik. Bizi 50 otomobil, 40'da araba bekliyordu. Hemen bir otomobile atlayıp belediye binasına gittik Geçtiğimiz yollarda Gazi'nin şerefine yapılmış taklar vardı. Belediye binası bayraklarla süslenmişti.

Belediyenin büyük salonunda Başkan Cemal (Yağcıboyu) Bey bizi ağırladı. Kahveler içildikten sonra 10.05'de toplanmak üzere şehri gezmeye dağıldık.

Bursa'ya daha ilk defa gidiyordum. Meğer Bursa ne güzel yermiş: Yüksek dağlar, engin ve yeşil manzaralar, çinili camiler... Gazetelerin fotoğraf muhabirleri bu manzaraları film paklarında tespit etmeden geçmiyorlardı.

Nihayet vakit gelmişti, belediyede tekrar toplanıldı ve otomobillerle Gazi'nin Çekirgedeki köşküne hareket ettik.

Bu esnada sakin bir ilkbahar yağmuru başlamıştı.

Gazi; heyeti, alfabe sırasıyla ayrı ayrı, grup grup kabul edecekti. Lâkin tam heyetin köşke vardığı sırada çıkan bir yağmur programın tatbikini imkânsız hale getirdi. Gazi Paşa Hazretleri heyet azasını açıkta ıslatmamak için köşkünün alt kat salonundan birinde kabul törenini yaptı. Evvela Belediye başkanı Muhiddin (Üstündağ) Bey, konuşmasını yaptı. Devamında Gazi Paşa Hazretleri ağır ağır cümleleriyle bu konuşmaya cevap verdi. Konuşmaları alkışlar ve yaşa sesleri takip etti. Bundan sonra Gazi Paşa Hazretleri heyet azasının saygılarını birer birer el sıkarak ve 'Teşekkür ederim' demek suretiyle kabul etti.

Sonra Büyük Gazi'nin iltifatına mazhar olan heyet azası, bahçede, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği çayda toplandılar.

Bu aralık Paşa Hazretleri on dakika kadar istirahat buyurdular. Sonra kulakları bir haber okşadı:

Gazi Bahçeye teşrif edecekler...

Herkeste Gazi Paşayı tekrar görmek fırsatının kazanılmasından dolayı bir sevinç çalkalandı. Ve gerçekten azıcık sonra Reis-i Cumhuriyetimiz köşkünden çıkıp aramıza karıştı. Lâkin yürümek imkânı yoktu. Zira Gazi'nin etrafı İstanbul heyeti pek sıkı bir halde sarmıştı.

Gazi yavaş yavaş etrafına iltifatlar ve tebessümler ederek bahçeyi geziyor, bu esnada sinema fotoğraf makinaları mütemadiyen işliyordu, büyük kurtarıcının bütün hareketini tespit ediyordu.

Gazi Paşa Hazretleri, beraber resim çektirmek şerefine lütuf buyurulmasını rica eden Dar'ül Fünun gençleri ve Hilal-i Ahmer temsilcileri ile resim çektirdiler.

Daha sonra Reis-i Cumhuriyetimiz köşküne gidildi. Gazi Paşa saat altıda vali, şehremini, fırka müfettişi paşa vasıtasıyla İstanbul heyetine hareket etmeleri için

izin verdi. Heyet otomobillerle Gazi'nin köşkünden ayrıldı. Köşkün etrafını kalabalık bir halk kitlesi sarmıştı. Otomobillerle istasyona geldik. Treni hazırlanmıştı ve hareket edildi. Mudanya'ya ulaştığımız zaman saat 20.05'i geçiyordu. Rıhtımda vapurumuz elektriklerini yakmıştı. Az sonra vapur yol almaya başladı. Şimdi herkes vapurda akşam yemeğini yiyor, içkiler getiriyordu. Bir tarafta bando müziği, bir tarafta ince saz çalıyor heyet azasının sevinç ve neşesi artıyordu.. Vapurda gece hayatı çok eğlenceli geçti. 3 saat sonra adalara ve müteakiben devamında Kadıköy'üne uğradık. Köprüye yanaştığımız zaman saat tam 1.05'di" sözleri ile aktarılmıştır.⁶¹

3 Haziran günü Atatürk Yeşil Bahçesi'nde gezinti yapmış, Kocaeli Valisi'nin başkanlığında 12 kişilik heyeti kabul etmiştir. Bu akşam köşkünde özel bir ziyafet verecektir.⁶² Atatürk Cuma günü ise Gülcemal Vapuru'nda Marmara'da bir balo verecektir. Balodan sonra İzmir'e gidecek oradan da Ankara'ya dönecektir.⁶³

Atatürk 4 Haziran'ı köşklerinde istirahat ile geçirmiş, akşam 17.30'da Gülcemal Vapuru'ndaki baloya iştirak etmek üzere Mudanya'ya hareket etmiştir. Gazi Paşa Hazretleri yanında başkâtip, seryaver, İbrahim (Çolak) Bey (Bilecik), Hazım (Teppeyan) Bey (Niğde), ailesiyle Ali Said (Akbatuga) ve Ali Hikmet (Ayerdem) Paşalar, Vali, Halk Fırkası müfettişi, Fırka kumandanı ve Halk fırkasından bazı kişiler bulunduğu halde 17.30'da otomobillerle Bursa'dan Mudanya'ya hareket etmiştir.

Mudanya'da parlak bir şekilde karşılanan Gazi Paşa şehir dâhilinde otomobil-den inerek karşılamaya gelenlere iltifat etmiş, halkı ve askeri selamlamıştır. Şehir, istasyon donanmıştı. Gemlikliler Marmara Vapuru'nu donatmışlar ve bir özel heyet göndermişlerdi. Gemlikliler adına bir küçük hanım buket takdim etti ve tekrar alkış tufanı başladı. Gazi Paşa Hazretleri teşekkür ederek heyete iltifat ettiler ve iskelede tanışmış olan süslü Marmara'ya girip oturmadan çıkmıştır.

Marmara Vapuru'nda verilen balo şu şekilde anlatılmaktadır: *"Balo için birkaç günden beri hazırlanan Gülcemal Vapuru, dün saat on ikide Galata Rıhtımından Mudanya'ya hareket etmiş ve bu esnada bahriye orkestrası terennüm etmiştir. Davetliler saat on buçuktan itibaren vapura gelmeye başlamışlar ve güvertede Seyr-ü Sefain Müdür-ü Umumisi Sadullah Bey ile işletme Müdürü Bey ve diğer idare müdürleri tarafından karşılanmışlardır.*

Vapurda kalacaklar için ayrı kamaralar tahsis edilerek mükemmel bir büfe hazırlanmış ve bundan da riyaset-i cumhur alaturka saz takımı ile bahriye mektebi orkestrası, iki mükemmel cazband baloya katılmıştır.

İstanbul'dan davet edilenlerin miktarı elli kadardı. Resmi memurlardan yal-

⁶¹ Vakıf, 2 Haziran 1926.

⁶² Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1926.

⁶³ İkdâm, 2 Haziran 1926.

nız Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa davetli bulunuyordu. Katılanlar arasında Maarif Vekili (Mustafa) Necati Bey (Uğural), eski Ticaret Vekili Ali (Cenani) Bey ve eşi, Falih Rıfkı (Atay) Bey ve eşi, Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan) Bey, Afyonkarahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey ve Kılıç Ali Beyler, Bozüyük Milletvekili Salik (Bozok), Recep Zühtü (Süyak), Afyon Milletvekili Nuredin Beyler, İş Bankası İstanbul Şubesi Müdürü, Merkez Kumandanı Şakir Bey, Ekrem Rüşdü, Ekrem Hasib, İbrahim Hasib Beyler ve eşi, Refet Cevdet Bey ve kızkardeşi, Kara Osmanzade Said Bey, İbrahim Ziya Bey ve eşi, Milletvekili Reşit Galip, Mustafa Reşit (Baymur) Bey, Necip Ali (Küçük) Bey, Hasip Hilmi, Saadedtin, Edhem, Ziya, Macid Beyler ve eşleri, Vacid Bey, Nimet Vahid Hanım, Leyle Hasip Hanım ve diğer birçok saygın kişi ile şehrimizin güzide ailelerine mensup hanımefendiler bulunuyordu.

Gemlik istikametine gittiler. Saat 20.30'da Mudanya önlerinden Bozburun istikametine geçtiler. Gülcemal Vapuru'ndaki baloya katılanlar bu sabah dönmeyi kararlaştırmışlardı.”⁶⁴

5 Haziran günü saat 17.49'da Bursa'ya gelen Atatürk Cumhuriyet köşkünde yarım saat kaldıktan sonra köşklarine dönmüştür.⁶⁵

Atatürk, 7 Haziran günü saat 16.30'da otomobille Temenyeri'nde gezinti yapmış, saat 22.00'da Dar'ül Bedayi'nin dördüncü müsameresini verdiği Muallimler Birliğine gelerek halkla birlikte 'Süt Kardeşler' piyesini izlemiştir.⁶⁶

8 Haziran günü köşkünde dinlenen Atatürk, akşam 17.00'da Türkiye İdman Cemiyetleri Birliği Bursa Şubesi üyelerini kabul etmiştir. Aynı gün Gazi'nin de katıldığı bir tayyare müsameresi verilmiştir.⁶⁷ “Aman Hanım Biraz Sus” komedisinde Behzat ve Vasfi Beyler, Binnaz Piyesi'nde, Raşit Rıza Beyler ve Bedia Muvahhit Hanımı beğenmişler ve müsamerenin bittiğinde artistleri birçok kereler alkışlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa orada bulunan Anadolu Ajansı muhabirine şu beyanatı vermiştir. “Türk milletinin hava kuvvetlerimizin takviyesi lüzumunu kavrama ve dikkate değer fedakârlıklar göstermesi siyasi erginlik ve medeniyesinin en büyük bir yeminiidir. Bu vadede millete yol gösteren Tayyare Cemiyeti'nin faaliyetini takdir ederim. Cemiyetin sürekli ve muayyen gelirleri bulmak için memleketimizin muhtelif yerlerinde düzenlemekte olduğu kongrelerin faydalı sonuçlar vermesi için bütün vatandaşların büyük bir gayret vereceklerine eminim.”⁶⁸

9 Haziran'da Atatürk onuruna Geçit mevkiindeki köylerde öğle saatlerinde bir

⁶⁴ Cumhuriyet, 5 Haziran 1926.

⁶⁵ Cumhuriyet, 5 Haziran 1926.

⁶⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 7 Haziran 1926; Cumhuriyet, 7 Haziran 1926.

⁶⁷ Cumhuriyet, 9 Haziran 1926.

⁶⁸ Vakıf, 10 Haziran 1926; Cumhuriyet, 10 Haziran 1926.

kır ziyafeti verilmiştir.⁶⁹ Köylüler tarafından çok samimi şekilde karşılanan Atatürk burada köylülerle birlikte yemek yemiş ve uzun uzun sohbet etmiştir. Sonra Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa beraberlerinde olduğu halde Gündoğdu Köyü'ne gitmiştir. Gazi Hazretleri bunun devamında 17'yi 45 geçre Cumhuriyet Köşkü'ne dönmüştür.⁷⁰

10 Haziran günü Gazi Paşa köşklerinde istirahat etmiş sonrasında Vali İsmail Bey'in başkanlığındaki Çanakkale heyetini akşam 18.05'de kabul etmiştir. Akşama da Dar'ül Bedai sanatçıları tarafından Türk Ocağı yararına verilen müsamereye gitmiştir. Gazi Paşa Hazretleri Türk Ocağı Reis-i Atıf Bey'i Rasuhi (Savaşçı) Bey aracılığıyla kabul etmiştir.⁷¹

Dar'ül Bedayi sanatçılarından Raşit Rıza ve Mahmut Beyleri Gazi Paşa 11 Haziran'da kabul ederek *"Sizi çok takdir ederim. İnkılabımıza sizin de hizmetleriniz vardır. Şimdiye kadar temsillerde sizin temsilleriniz gibi muntazam ve sanatkârane oynanan bir piyesi seyretmedim. Temsillerdeki özeniniz ciddi takdir edilmelidir. Sanatınızı meslek kabul ederek azminizi, arkadaşlarınızla samimi olarak geçinmenizi özellikle tavsiye ederim. Sizin vatana en büyük hizmetiniz Anadolu'muzu baştan başa dolaşıp halkımıza sanatın ne olduğunu anlatmanızdır. Teşekkür ederim, turnelerinize muntazam devam ediniz"* sözleri ile onurlandırmıştır. Atatürk Dar'ül Bedayi için özel bir ziyafet vermiş, 18.15'te Cumhuriyet köşküne gelmiş ve bir saatten fazla kalmıştır.⁷²

12 Haziran'da Atatürk köşklerinde istirahat etmiştir. Yarın Seyyar Sergi Gemisi'yle Mudanya'dan Bandırma'ya gidecek ve on ikide Bandırmada bulunacak ve öğle yemeğini sergi gemisinde yiyecektir. Kendilerine başkâtip Tefvik (Bıyıklıoğlu), seryaver Rasuhi (Savaşçı), Vali Kemal (Gedeleş) Beylerle, Bursa Belediye başkanı ve Fırka müfettişi beyler eşlik edeceklerdir. Oradan da İzmir'e geçecektir.⁷³

1927 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (15 Temmuz 1927)

Reis-i Cumhur Hazretleri'nin Bursa'ya teşrif edecekleri malum olmakla beraber Bursa Valisi *Fatin (Güvendiren)* Bey ile Bursa Jandarma Kumandanı Bey Mudanya'da Büyük Gazi'yi beklemişlerdi. Ankara Vapuru Mudanya'ya varınca Atatürk ve refakatlerinde bulunan kişiler Ankara Vapuru'ndan Kartal Römorkörüne geçmişler ve Mudanya'ya gelmişlerdir. Büyük Gazi'nin Mudanya'ya geldiği şehirde

⁶⁹ Cumhuriyet, 9 Haziran 1926; Hâkimiyet-i Milliye, 10 Haziran 1926.

⁷⁰ Vakıf, 10 Haziran 1926.

⁷¹ Cumhuriyet, 11 Haziran 1926.

⁷² Cumhuriyet, 12 Haziran 1926; Vakıf 12 Haziran 1926.

⁷³ Cumhuriyet, 13 Haziran 1926; Hâkimiyet-i Milliye, 11 Haziran 1926.

hemen yayılmış ve Mudanya halkı, büyük kurtarıcıyı görebilmek için hemen sokaklara dökülerek tezahüratta başlamıştır.

Büyük kurtarıcı, Mudanya'da fazla kalmadan Vali beyin otomobili ile Bursa'ya hareket etmişler ve saat üçte Bursa'ya ulaşarak, İsmet (İnönü) Paşa ile buluşmuştur. Gazi Hazretleri'nin Bursa'yı da teşrif edecekleri malum değildi. Reis-i Cumhur Hazretleri Bursa'da üç saat kadar kalmışlar ve bu müddet zarfında İsmet Paşa Hazretleri ile görüşmüşlerdir.⁷⁴

Atatürk'ün yanında Büyük Millet Meclisi Reis-i Kazım (Özalp) Paşa Hazretleriyle Hariciye Vekili Tevfık Rüştü (Aras), Adliye Vekili Mahmut Esad (Bozkurt), Sıhhiye Vekili Refik (Saydam) beyler bulunmaktadır.⁷⁵

Reis-i Cumhur Hazretleri seyahat ettikleri Ankara Vapuru'nda mükemmeliyet ve intizamdan fevkalade memnun kalmış ve Büyük Gazi gemide gördüğü intizamı ve mükemmeliyeti Ankara Vapuru'nun hatıra defterine de kayıt etmiştir.⁷⁶

1927 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (1-9 Ekim 1927)

İstanbul'da bulunan Atatürk'ün eşyaları 30 Ağustos günü Gülnihal Vapuru'yla Mudanya'ya gönderilmiştir. Eşyalar gece 22'de Mudanya'ya getirilmişti. İzmir Vapuru ile yola çıkan Atatürk 1 Ekim'de Bursa'ya ulaşmış ve akşama kadar köşklerinde dinlenmiştir. Ali Hikmet (Ayerdem), Cemil Cahit ve Galip Paşalar Köşke giderek saygılarını sunmuştur. Saat yirmide önce paşalar ve sonra Reisicumhur Hazretleri Cumhuriyet Köşküne gelmiştir. Gazi Hazretleri akşam yemeğini Ali Hikmet (Ayerdem) ve diğer paşalarla Afyon Milletvekili Ali, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Kütahya Milletvekili Nuri (Conker), Sinop Milletvekili Recep Zühdü (Soyak) Beyler bulunduğu halde Cumhuriyet Köşkünde yiyeceklerdir. Bu gece Muallimler Birliğinde verilecek konsere Atatürk'ün katılması muhtemeldir.⁷⁷

Gazi Hazretleri'nin Bursa'da üç dört gün kadar ikamet etmesi muhtemeldir ve sonrasında Ankara'ya gidecektir. Gazi Hazretleri'nin ikametleri süresince Başvekil İsmet (İnönü) Paşa'nın köşklerinde ikamet edecekleri söylenmektedir. Bu akşam veya yarın gece Atatürk'ün şerefine bir fener alayı düzenlenecektir. Fener alayının son derece muhteşem olması için çalışılmaktadır.⁷⁸

2 Ekim günü Atatürk Bursa Mensucat Fabrikası'nı gezerek bilgi almıştır.⁷⁹

⁷⁴ Cumhuriyet, 16 Temmuz 1927.

⁷⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1927; İkdâm, 16 Temmuz 1927.

⁷⁶ Vakıf, 17 Temmuz 1927.

⁷⁷ Cumhuriyet, 2 Ekim 1927.

⁷⁸ İkdâm, 2 Ekim 1927.

⁷⁹ Vakıf, 3 Ekim 1927.

3 Ekim günü akşama kadar köşklerinde kalan Atatürk geç vakit Acemlere oradan da Tophane Parkı'na kadar bir gezinti yapmış ve parkta bir müddet dinlenmiştir. Yanında Sağlık Bakanı Refik (Saydam) Bey, Kolordu Kumandanı Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa, Seryaver Rasuhi (Savaşçı) Beyler vardı. Halk Gazi hazretlerini görmek için yollarda uzun müddet heyecanla beklemişlerdi. Gazi Hazretleri bu gece vali Fatin (Güvendiren) Bey ile zaman geçirmiştir. Cuma gecesi Bursa Vilayeti tarafından Atatürk şerefine muazzam bir balo verilecektir. Bunun için hazırlıklar yapılmaktadır. Hekimler Birliği bu akşam Sıhhiye Vekili Refik (Saydam) Bey şerefine Konya Bahçesi'nde bir çay ziyafeti vermiştir.⁸⁰

4 Ekim günü şehitlikleri ziyaret etmiş, parkta gezerek halk ile sohbet etmiş, saat 19'da alkışlar arasında Cumhuriyet (Hünkâr) Köşkü'ne geçmiştir.⁸¹ Aynı gün Orhangazi ve Gemlik heyetlerini kabul etmiştir.⁸²

7 Ekim'de saat 17'de Çekirge Palas'da Meclis Başkanı Kazım Paşa'yı etmiş, saat 19'da geri dönmüştür. Belediye başkanı Şükrü Bey ve eşinin kıymetli hazırlattığı ve cidden nefis bir manzara arz eden balo salonuna saat 21'den itibaren davetliler gelmeye başlamıştı. Saat 22'de cazz band'ın İstiklal Marşı'na başlaması Büyük Gazi'nin gelişini müjdelemişti. Alkış tufanı arasında merdivenlerde görünen Atatürk'ün yanında Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa ile Sağlık Bakanı Refik (Saydam) Bey, Afyon milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Sinop Milletvekili Recep Zühdü (Soyak), Kütahya Milletvekili Nuri (Conker) Bey, Ardahan Milletvekili Tahsin (Uzer), Rize Milletvekili Hasan Cavit (Belül) Seryaver Rasuhi (Savaşçı) ve Muhafız Kıtası Kumandanı İsmail Hakkı, Yaver Sami ve Naşit Beyler vardı. Ağaoğlu Hamdi, Refet, Şefik, Latif ve Kemaleddin Beyler de salonda bulunmaktadır. Gazi Hazretleri ilk olarak Vali Fatin (Güvendiren) Bey'in eşi ile dans etmiştir.⁸³

9 Ekim'de köşkün önünde bekleyen askerleri, hükümet temsilcilerini selamlayarak köşkten ayrılmış, İnegöl üzerinden özel vagonunun bulunduğu Karaköy'e gelmiş, buradan da Ankara'ya dönmüştür.⁸⁴

1928 Yılı Atatürk'ün Bursa Ziyaretleri (27 Ağustos 1928)

27 Ağustos günü Atatürk maiyeti yanında olmak üzere Ertuğrul Yatı ile bu sabah Mudanya'ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'yı Bursa Valisi Fatin (Güvendi-

⁸⁰ Cumhuriyet, 3 Ekim 1927; Vakıf 4 Ekim 1927.

⁸¹ Cumhuriyet, 5 Ekim 1927.

⁸² Vakıf, 4 Ekim 1927.

⁸³ Cumhuriyet, 8 Ekim 1927.

⁸⁴ Cumhuriyet, 10 Ekim 1927; İkdâm, 10 Ekim 1927.

ren), Parti Müfettişi Nevzat Beyler ile Cemil Cahit (Toydemir) Paşa ve Bursa vilayeti milletvekilleri karşılaşmıştır.

Halk Gazi Hazretleri'ni hararet ve hürmetle selamlamış ve coşkun gösteriler yapmıştı. Atatürk ve maiyetlerini taşıyan otomobiller Vilayet Konağı'nda durmuş ve Gazi Hazretleri otomobilden inerek Genel Meclis salonuna çıkmıştır.

Atatürk burada hazırlanan tahtanın başına geçmiş ve Vali Fatin (Güvendiren) Bey'den başlayarak tüm memurları yeni harflerden imtihan etmişlerdir.⁸⁵ Bu esnada salonda hazır bulunan birçok kimseler yeni alfabe etrafındaki çeşitli güçlükleri beyan ederek bilgilenme istemişlerdi. Gazi Hazretleri de kendilerine birer birer cevap vererek zorlukları hallediyorlardı. Herhalde Bursa memurin ve halkının beş on gün içinde yeni harfleri çok takdire değer ve memnuniyet verici bir şekilde öğrenmiş oldukları Atatürk'ün yaptıkları imtihanda açıkça anlaşılmakta idi.⁸⁶

Vali Bey'den sonra tahtaya geçen Sıhhiye Müdürü Kemal Bey: "*Bugün Bursa'da her vakit olduğu gibi gördüğüm samimiyetten çok memnun oldum,*" cümlesini yazdırtmıştır. Gazi Hazretleri bir müddet durmasını buyurduktan sonra;

"*Bunların hepsi biliyor, kafi...*" dedi.

Bunun üzerine Vali Fatin(Güvendiren) Bey; "*Efendim, Tahrirat Müdürü Neşet Bey var,*" dedi. Ve Neşet Bey tahta geçti. Gazi Hazretleri İsmet (İnönü) Paşa'ya hitaben:

"*Söyle Paşam, bir şeyler yazsınlar,*" buyurmuştur.

İsmet Paşa şu cümleyi yazdırmıştır: "*Yeşil ağaçlar, geniş ova, çalışmak hevesi kuvvetlendirir, keskinleştirir.*"

İsmet Paşa hataları bizzat düzeltilmiş sonra tahtaya Hacı Sabri geçmiş ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'in söylediği şu cümleyi yazmıştır: "*Bursa şebri memleketimizin sanayi olmağa namzettir.*"

Gazi Hazretleri devamında tahtaya maliye memurlarından birini davet etmiş ve şu cümleyi yazdırmıştır: "*Görüyorum ki bütün arkadaşların büyük hevesle çalışmaktadır.*"

Atatürk bu yazıyı sağlık müdürüne okutmuş ve açıklamasını bizzat yapmıştır.

Gazi Hazretleri imtihan ettikleri kişilerin gösterdikleri kabiliyetten memnun ve mutlu olmuş ve kendilerine kitap hediye etmiştir.⁸⁷

Hükümet Konağı'nda yeni harflere dair iki buçuk saat kadar süren bu konferanstan sonra, Reis-i Cumhur Hazretleri, salonda hazır bulunan memurin ve halka hitaben: "*Az zaman içinde kitaplar benüz elinize geçmeden, yeni harfleri mükemmelen öğrenmişsiniz. Tebrik ederim. Bu ziyaretten ve Bursa halkını pek az zaman*

⁸⁵ Cumhuriyet, 28 Ağustos 1928; Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ağustos 1928; Vakit, 28 Ağustos 1928.

⁸⁶ İkdâm, 28 Ağustos 1928.

⁸⁷ Milliyet, 28 Ağustos 1928.

işinde yeni harflerimizi öğrenmiş görmekten pek memnun ve mutlu oldum. Bu mesele işte bundan ibarettir, şimdi bildiklerinizi halka öğretiniz."⁸⁸

Gazi Hazretleri burada bir buçuk saat kadar meşgul olduktan sonra Çekirge'deki köşklere gitmiş ve öğle yemeğini orada yemiştir. Yemekten sonra Mudanya üzerinden İstanbul'a dönmüştür.⁸⁹

Sonuç

Atatürk çıkmış olduğu yurt gezilerinde iç ve dış kamuoylarına önemli mesajlar verirken, devrimlerin ön hazırlıklarını yapmış ve devrimler sonrası sonuçları gözlemlemiş ve yol haritasını çizmiştir. Bursa'da da geleceğe yönelik mesajlar verecektir. Bursa'ya 18 kez gelen Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk Bursa gezisi 17-29 Ekim 1922 tarihinde olmuş ve bu gezisinde savaşın kazanıldığını ancak bilim, eğitim, ekonomik açıdan savaşın yapılacağını ifade etmiş, öğrencilerle yaptığı görüşmede memleketi asıl aydınlığa çıkaracak gücün onlar olduğunu vurgulamıştır. United Press muhabiri ile yaptığı mülakatta; Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin çizgilerini, Türkiye halkının her medeni ve kabiliyetli millet gibi kayıtsız şartsız bağımsız ve özgür yaşamaya kesinlikle karar verdiğini ifade etmiştir. Öğretmenler ile yaptığı görüşmede ise milli eğitim politikasının ana esaslarını açıklamış ve ordularımızın kazandığı zaferi öğretmenlerin koruyup, geliştireceğini vurgulamıştır.

20-24 Ocak 1923 tarihindeki ikinci gezisinde Bursa'nın yöneticileri, ileri gelenleri, öğretmen ve öğretmenleri ile görüşmeler yapmış, Muallimler Birliği, Türk Ocağı gibi kurumları ziyaret etmiştir. Birçok kişiler tarafından değişik konulara ait sorulara yine bu gezide önemli mesajlar vermiştir. Dünyada medeni, ilerlemiş-gelişmiş ve olgun olmak isteyen her hangi bir milletin mutlaka heykel yapacağını, heykeltıraş yetiştireceğini, yabancı sermayenin temkinli yaklaşılarak alınabileceğini, ziraatın geliştirileceğine dair açıklamalar yapmıştır. Bu gezisinde bugün müze olan Atatürk Köşkü Belediye başkanı Hasan Sami Bey tarafından satın alınarak Atatürk'e armağan edilmiştir.

31 Ağustos-11 Eylül 1924 tarihleri arasında gerçekleştirdiği gezisi Bursa'nın kurtuluş kutlamalarına denk gelmiş ve Atatürk bu gezisinde Bursa'nın Milli Mücadele tarihimizdeki önemini ve kurtuluşunu değerlendirmiş ve kutlamalara katılmıştır. Bu gezisinde kendisine eşi Latife Hanım'da refakat etmiştir.

22 Eylül-8 Ekim 1925 tarihlerindeki gezisinde ise yine Bursa'nın yöneticileri, ileri gelenleri, öğretmen ve öğretmenleri ile görüşmeler yapmış, şapka kanunu bir taraftan tanıtırken bir taraftan da bu değişimin çağdaş Türkiye için önemini değer-

⁸⁸ İkdâm, 28 Ağustos 1928.

⁸⁹ Cumhuriyet, 28 Ağustos 1928; Hâkimiyet-i Milliye, 28 Ağustos 1928.

lendirmiştir. Bu gezide İpek-iş (Mensucat) fabrikasının temelini atmış, ilçe temsilcileri ile görüşmüş, halk ile yakın temas içinde bulunmuştur.

20 Mayıs-13 Haziran 1926 tarihlerindeki gezisi İzmir Suikat girişimi öncesi gerçekleştirmiş olup bu gezide de Bursa'nın yöneticileri, ileri gelenleri, öğretmen ve öğretmenleri ile görüşmeler yapmıştır. Hava kuvvetlerine önem verilmesi vurgusunu yaparken, Kuran'ın Türkçesinin kullanılması gerektiğini ifade etmiş, Mudanya'ya gelen Seyyar Sergiyi ziyaret etmiştir. Tiyatro'ya ve sanata verdiği önemi hem Bursa'ya gelen sanatçıların gösterilerine katılarak hem de yaptığı konuşmalar ile ortaya koymuştur.

16 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçişinden sonra ilk kez İstanbul'a gelişi sonrasında İstanbul'dan Bursa'ya geçtiği, 15 Temmuz 1927'de yaptığı bir günlük gezide Başbakan İsmet İnönü görüşmüştür. Yine aynı yıl 1-9 Ekim 1927 tarihleri arasındaki gezisinde İpek iş (Mensucat) fabrikasını ziyaret etmiş, gecenin ilk dansını Vali Fatin (Güvendiren) Bey'in eşi ile yaptığı baloya katılmıştır.

27 Ağustos 1928'de yine bir günlük bir gezi yapmış ve burada Harf Devrimi öncesi bir ön hazırlık niteliğinde olan çalışmalar yapmıştır. 1928 yılından sonra gezilerine devam etmiş bu gezilerde de son derece önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Kaynakça

Akkılıç, Yılmaz, *Atatürk ve Bursa*, Burdef Yayınları, Bursa 1999.

Cumhuriyet Gazetesi

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

İkdam Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Tanin Gazetesi

Vakit Gazetesi